

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ
Pedagogická fakulta
Katedra speciální pedagogiky a logopedie

Obraz člověka s postižením v nacistické propagandě

Bakalářská práce

Autor: Eva Hartmannová

Studijní program: B7506 Speciální pedagogiky

Studijní obor: Výchovná práce ve speciálních zařízeních

Vedoucí práce: doc. PhDr. Tibor Vojtko, PhD.

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ

Pedagogická fakulta

Akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Eva Hartmannová**
Osobní číslo: **P12434**
Studijní program: **B7506 Speciální pedagogika**
Studijní obor: **Výchovná práce ve speciálních zařízeních**
Název tématu: **Obraz člověka s postižením v nacistické propagandě**
Zadávací katedra: **Katedra speciální pedagogiky**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Bakalářská práce pojednává o životních podmínkách lidí s postižením v nacistickém Německu. Práce obsahuje uvedení do problematiky, kapitolu popisující celkovou situaci postižených v tzv. Třetí říši a kapitolu o nacistické propagandě obecně.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Seznam odborné literatury:

Vedoucí bakalářské práce: **doc. PhDr. Tibor Vojtko, Ph.D.**
Katedra speciální pedagogiky

Datum zadání bakalářské práce: **25. února 2014**
Termín odevzdání bakalářské práce: **26. března 2015**

doc. PhDr. Pavel Vacek, Ph.D.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tibor Vojtko, Ph.D.
vedoucí katedry

dne

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci vypracovala samostatně na základě uvedené použité literatury.

V Hradci Králové dne

.....

podpis

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat doc. PhDr. Tiboru Vojtkovi, PhD. za jeho vstřícný přístup při vedení bakalářské práce a za cenné rady, které mi při psaní udílel.

Anotace

HARTMANNOVÁ, Eva. *Obraz člověka s postižením v nacistické propagandě*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2015. 84 s. Bakalářská práce.

Bakalářská práce pojednává o životních podmínkách lidí s postižením v nacistickém Německu. Práce obsahuje uvedení do problematiky, kapitolu popisující celkovou situaci postižených v tzv. Třetí říši a kapitolu o nacistické propagandě obecně.

Klíčová slova: Třetí říše, propaganda, lidé s postižením, sterilizace, eutanazie

Annotation

HARTMANNOVÁ, Eva. Picture of disabled people in nazi propaganda. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2015. 84 pp. Bachelor Degree Thesis.

This Bachelor thesis is about a life of disabled people during the time of nazi Germany. The contents of the work including the introduction to the problem, chapter discribing all the situation of the disabled in the Third Reich and chapter about nazi propaganda in general.

Key words: The Third Reich, propaganda, disabled people, sterilization, euthanasie

Obsah

Úvod.....	10
1 Vymezení pojmů.....	12
1.1 Postižení	12
1.1.1 Definice pojmu	12
1.1.2 Postižení jako stigma.....	14
1.2 Propaganda.....	14
1.2.1 Historie pojmu propaganda	14
1.2.2 Definice pojmu propaganda.....	16
1.2.3 Formy propagandy.....	16
1.2.4 Cíle, taktiky a nástroje propagandy	17
1.3 Nacismus	20
1.4 Třetí říše	21
1.4.1 Cesta nacistů k moci	21
1.4.2 Uchopení moci a vláda nacistů.....	22
2 Nacistická propaganda	25
2.1 Propaganda očima Adolfa Hitlera	25
2.2 Propaganda očima Josefa Goebbelse	27
2.3 Nacistická propaganda v praxi	31
2.4 Veřejné sdělovací prostředky ve službách propagandy	33
2.4.1 Tisk.....	33
2.4.2 Rozhlas	34
2.4.3 Film.....	35
2.4.4 Umění	37
2.4.5 Vzdělání a výchova	38
3 Situace postižených v Třetí říši.....	41
3.1 Myšlenka „čisté“ rasy.....	41
3.2 Zákon o sterilizaci	43
3.2.1 Zákon o sterilizaci v praxi	45

3.2.1.1 Soudy genetického zdraví	46
3.2.1.2 Odvolací soudy genetického zdraví	49
3.2.2 Metody sterilizace	49
3.2.3 Ukončení sterilizací	51
3.2.4 Sterilizace v číslech	51
3.2.5 Odškodnění sterilizovaných osob	51
3.3 Eutanazie (Akce T4).....	51
3.3.1 Dětská eutanazie	53
3.3.2 Eutanazie dospělých	56
3.3.3 Odpor proti eutanazii a její ukončení	59
3.3.4 Role lékařů a otázka (i)legality.....	61
4 Obraz člověka s postižením	63
4.1 Obraz člověka s postižením ve filmu	63
4.1.1 Film Žaluji!	63
4.2 Obraz osob s postižením v učebnicích	65
4.3 Obraz osob s postižením na plakátech	66
5 Obrazová příloha.....	68
Závěr	78
Seznam použitých zdrojů.....	80
Knižní	80
Akademické práce	82
Internetové.....	83

Úvod

Nacismus, holocaust a vyhlazovací tábory jsou pojmy, které jsou většině lidí známy. Domnívám se však, že mnoho lidí netuší, že Židé, případně Romové, nebyli jedinými oběťmi nacistické myšlenky o čisté vyšší rase. Plynové komory se nacistům osvědčily již dříve, a to při vraždění postižených dětí a dospělých, tzv. „osob nehodných žití“. Z tohoto důvodu bych se chtěla ve své bakalářské práci věnovat právě situaci lidí s postižením v Třetí říši.

Možná se ptáte: „Proč vlastně bychom měli znát historii péče o lidi s postižením?“ Podle mého názoru, je historie dobrým zdrojem ponaučení a měli bychom znát i stinné stránky našeho oboru. I v době, kdy se čím dál častěji hovoří o integraci, či dokonce o inkluzi lidí s postižením, bychom neměli zapomínat, že tyto snahy a péče o lidi s postižením nebyly vždy samozřejmostí. Dokonce i v dnešní době existují lidé, kteří by lidi s postižením nejraději izolovali od společnosti, ne-li něco horšího.

Základním zdrojem informací pro mou práci jsou publikace historiků, kteří se zabývají dějinami Třetí říše. Z velké části se však jedná o souborná díla, která se nezabývají pouze lidmi s postižením a jejich životní situací v období nacistického Německa. Stěžejním dílem pro tuto práci je kniha Roberta N. Proctora *Rasová hygiena: Lékařství v době nacismu*. Z mého pohledu je kniha čitelná pro širokou veřejnost, zároveň však informace v ní uvedené mají historickou hodnotu.

Mým cílem je vytvořit práci, která shrne a přiblíží ostatním hrůzy páchané na lidech, kteří se provinili pouze tím, že se svým postižením odlišovali od normy. Zároveň budu ráda, když si tvorbou této bakalářské práce rozšířím své vlastní vědomosti o této problematice.

Práci je možné rozdělit do dvou částí. První kapitola obsahuje vysvětlení pojmů, které se k mé práci vztahují — postižení, propaganda, nacismus a Třetí říše. V kapitole druhé se zaměřím na nacistickou propagandu dvou hlavních propagandistů Třetí říše, Adolfa Hitlera a Josefa Goebbelse, a na jednotlivé prostředky nacistické propagandy, tedy na tisk, rozhlas, film, umění a vzdělávání a výchovu. Druhá část práce se již věnuje přímo lidem s postižením v Třetí říši. Jejich sterilizací ovlivněnému životu a „milosrdné smrti“ těchto lidí v rámci programu

eutanazie. V kapitole Obraz člověka s postižením se pak zaměřím na způsoby, jak nacisté lidi s postižením zobrazovali ve filmu, školních učebnicích či plakátech.

1 Vymezení pojmů

1.1 Postižení

1.1.1 Definice pojmu

Při snaze definovat pojem postižení můžeme vycházet buď z medicínského modelu, nebo modelu sociálního. Z pohledu medicíny je postižení „individuální problém jednotlivce definovaný přímo samotným nedostatkem zdraví způsobeným nemocí, zraněním apod.“ (Jelínek, 2009, s. 7) Sociální model naopak chápe postižení „jako produkt vztahů a souvislostí mezi jedincem a jeho okolím. Postižení tedy není samotný nedostatek zdraví, ale je až výsledkem bariér mezi jedincem a okolím, ať už mají povahu fyzickou (např. špatná přístupnost budov) nebo sociální (např. odmítání ze strany společnosti).“ (Jelínek, 2009, s. 7) V současné době se začíná prosazovat právě model sociální.

Pedagogický a speciálně pedagogický slovník (Skutil, Zíkl, 2001) odkazuje na Úmluvu o právech osob se zdravotním postižením vydanou OSN v roce 2006. „V této Úmluvě se doslova uvádí, že „...zdravotní postižení je koncept, který se vyvíjí a který je výsledkem vzájemného působení mezi osobami s postižením a bariérami v postojích a v prostředí, které brání jejich plnému a účinnému zapojení do společnosti, na rovnoprávném základě s ostatními“. V čl. 1 Úmluvy jsou pak osoby se zdravotním postižením vymezeny jako „...osoby mající dlouhodobé fyzické, duševní, mentální nebo smyslové postižení, které v interakci s různými překážkami může bránit jejich plnému a účinnému zapojení do společnosti na rovnoprávném základě s ostatními“.“ (Jelínek, 2009, s. 8)

V podobném duchu hovoří také *Defektologický slovník* (Sovák, 2000). Dočteme se v něm, že v současnosti se pojmem zdravotní postižení označují všechny vady či poruchy, defekty a anomálie.

„Všeobecná encyklopedie k heslu postižení (zdravotní) říká: „dlouhodobá nebo trvalá změna zdravotního stavu, která výrazně zhoršuje kvalitu života postižené osoby.“

Psychologický slovník (Hartl, Hartlová 2009) asociuje „postižení“ s překážkami, které „jedinci brání účinně se přizpůsobit běžným nárokům života...“

A *Malý slovník pomáhajících profesí* (Janiš, Jesenský 2004) definuje „postižení“ za prvé jako „souborné označení stavu způsobeného odchylkami různého druhu a původu způsobujících újmu postiženému“. A ve druhém významu pak jako „újm

[..., které] zpravidla vedou ke snížení schopností (disabilities) a ke znevýhodnění (handicap) jedince“.“ (Kolářová, 2012, s. 47)

V roce 1980 se o definici zdravotního postižení pokusila také Světová zdravotnická organizace (WHO). Byl schválen dokument *Mezinárodní klasifikace poruch, postižení a handicapů* (ICIDH), který vymezoval tři základní pojmy:

- poškození (impairment)
- postižení (disability) — omezení funkce nebo úplná ztráta některé části těla či orgánu; postižení se promítá v poškozené schopnosti nebo kvalitě některých funkcí
- handicap — omezení sociálního charakteru v důsledku postižení

„Výhoda této diferenciací spočívá především v oddělení těchto tří dílčích procesů. Existující poškození tělesného, smyslového nebo mentálního druhu u jednoho člověka nemusí nutně vést k omezení všech jeho schopností a dovedností. A když omezení způsobí zúžení kompetencí, pak to ještě nutně nemusí znamenat, že následkem bude postižení ve smyslu sociálního znevýhodnění (handicapu). S tím je současně spojeno oddělení mezi individuálním poškozením (ve smyslu deficitu nebo nedostatku) a postižením, které z něho vzniklo (ve smyslu sociálních následků poškození). Postižení je v tomto klasifikačním modelu WHO už sociální kategorií.“ (Pipeková, 2010, s. 99-100)

V roce 2001 byla provedena revize tohoto dokumentu. Vznikla *Mezinárodní klasifikace funkčnosti, postižení a zdraví* (ICF). „Postižení je zde chápáno již jako zastřešující pojem zahrnující jak funkční či orgánovou poruchu lidského těla nebo psychickou poruchu lidské osobnosti, tak i nemožnost vykonávat z těchto důvodů určité aktivity či být účasten určitých běžných životních situací, a to i v důsledku existence bariér, které vytváří prostředí, ve kterém zdravotně postižení žijí.“ (Jelínek, 2009, s. 8)

„Za postižené ve smyslu pedagogickém se považují všechny děti, mladí lidé a dospělí, kteří jsou v učení, sociálním chování, v komunikaci a řeči nebo v psychomotorických schopnostech tak omezeni, že jejich spoluúčast na životě ve společnosti je podstatně ztížena. Proto vyžadují speciálněpedagogickou péči.“ (Pipeková, 2010, s. 98)

1.1.2 Postižení jako stigma

„Jako stigma označujeme vlastnost, která odlišuje jedince nebo skupinu od většiny populace a vyvolává u této většiny podezření nebo nepřátelské pocity.“ (Bártlová, 2002, s. 55) „Stigmatizace představuje sociální proces, jehož důsledkem je vyloučení stigmatizovaného aktéra z plného sociálního přijetí.“ (Červenka, 2004, s. 216)

„Obecně lze konstatovat, že stigma existuje tam, kde jsou přítomny elementy jako labeling, stereotyp, separace či ztráta statusu a jsou spojeny s dostatečně významnými okolnostmi umožňující vznik stigmatu.“ (Bodnár, 2010, s. 8) V tomto směru hraje jistou roli také manipulace s veřejným míněním. Příkladem může být nacistické Německo. Nacističtí představitelé dokázali za pomoci propagandy u obyvatel Třetí říše vzbudit přesvědčení, že každý Žid je nepřítelem Říše a každý člověk s postižením je „méněcenný“.

Stigmatizace negativně ovlivňuje životní šance a kvalitu života stigmatizovaných osob. Krajní a totální podobou důsledků stigmatizace je smrt stigmatizovaných. Takovým případem byl např. holocaust či eutanazie lidí s postižením v době Třetí říše. „Právě v souvislosti s holocaustem uvažuje Bauman o tzv. kategoriálních vraždách: „Muži, ženy a děti jsou vyhlazováni proto, že byli zařazeni do kategorie tvorů určených k likvidaci.“ (Červenka, 2004, s. 219)

1.2 Propaganda

1.2.1 Historie pojmu propaganda

V dnešní době pojem propaganda u většiny lidí vyvolá spíše negativní emoce. Někomu se může vybavit propaganda nacistického Německa nebo propaganda komunistická, jinému americká či sovětská propaganda během studené války. Propaganda však není jen záležitostí totalitních režimů, nalezneme ji téměř ve všech oblastech demokratického života. Edward Louis Bernays ve své knize *Propaganda* roku 1928 napsal: „Vědomá a inteligentní manipulace organizovaných zvyků a názorů mas je důležitým prvkem v demokratické společnosti. Ti kdo manipulují tímto neviditelným mechanismem společnosti, představují neviditelnou vládu, která je skutečnou vládnoucí silou naší země. Jsme ovládáni, naše mysl jsou tvarovány, naše chutě formovány, naše ideje jsou nám podsouvány a to převážně

lidmi, o kterých jsme nikdy neslyšeli. Toto je logickým výsledkem způsobu, jakým je naše demokratická společnost organizována.“ (Verner, 2011, s. 13)

Propaganda také není vynálezem moderní doby, byla zde vždy — Starověké Řecko, katolická propaganda ve středověku atd. Postupem času pouze narůstá, vzhledem k úrovni komunikace mezi lidmi, význam propagandy. Z hlediska úrovně komunikace můžeme historii propagandy rozdělit na:

- éru GEST (posunky a mimikou sdělované pokyny přináší postavení vůdců a větší zisky po lovu či boji)
- éru ŘEČI (promluvy velitelů k vojákům a kněží k věřícím)
- éru PSANÍ (záznamy lidského poznání a idejí, z nichž profitují správci a církevní představitelé)
- éru MÉDIÍ (zmnožení stejných sdělení a ovlivňování stále většího počtu lidí s využíváním narůstajících medií: tisk, rozhlas, film a televize, internet).“ (Verner, 2011, s. 7)

„Termín propaganda se objevuje v 17. století, kdy byla takto označována víra, která měla být dále šířena. Označení je odvozeno z názvu církevní instituce Sacra Congregatio de Propaganda Fide, jež se zabývala misionářskou prací.“ (Verner, 2011, s. 5-6) „První zárodky „novodobé“ propagandy se objevují na počátku 20. století, v období před první světovou válkou, kdy je tento jev chápán, v souladu s LeBonovou psychologií davu, jako rozněcování primitivních vášní. První světová válka plně odhalila potenciál propagandy pro řízení společenských procesů v moderní masové společnosti, a tak v období od konce války do poloviny 30. let vznikají na základě válečné praxe první teoretické práce na toto téma. Teoretickými východisky, mezi která můžeme zařadit i Lippmanovu teorii stereotypů, se stávají behaviorismus a pragmatismus. Od poloviny 30. let až do konce druhé světové války dochází k rozvětvení problematiky i teoretických škol, objevuje se fašistická propaganda, její kritika i kritika komunistického systému propagandy. V tomto období jako výchozí teoretické koncepty vynikají freudismus a obecná sémantika.“ (Příkazská, 2011, s. 12-13)

1.2.2 Definice pojmu propaganda

Stejně jako v jiných oblastech společenských věd existuje mnoho odlišných definic daného pojmu. V roce 1957 napsal L. Frazer, že „propaganda je umění nutit lidi dělat, to co by nedělali, kdyby měli k dispozici všechny údaje o předmětu.“ (Verner, 2011, s. 5) Francouzský filozof Jacques Ellul v roce 1965 napsal „propaganda je proces kontroly toku informací, řízení veřejného mínění a manipulování vzorci jednání.“ (Verner, 2011, s. 5) O'Donnell a Jowett chápou propagandu jako „úmyslné a systematické úsilí vytvářet percepce, manipulovat myšlení a bezprostřední jednání s úmyslem dosáhnout takových reakcí, které jsou v souladu s požadovanými cíli propagandy.“ (Verner, 2011, s. 5) Podle J. Michaela Sprouleho „propaganda představuje práci velkých organizací nebo skupin s cílem získat veřejnost pro své specifické zájmy za masivního užití přitažlivých argumentů zabalených tak, aby skryly jak svůj přesvědčovací záměr, tak nedostatek důkazů.“ (Blinka, 2011, s. 7) Současný autor Pavel Verner ve své knize *Propaganda a manipulace* píše: „Propaganda (idejí) je cílevědomé šíření ideologických podnětů informativní, regulativní a stimulativní povahy, jehož cílem je dosažení jednání ve shodě s šířenou ideologií.“ (Verner, 2011, s. 17)

V nejobecnějším smyslu se termín propaganda chápe jako záměrné, institucionalizované působení, zaměřené na šíření idejí, postupů, ideologií a teorií mezi veřejnost. Propagandu lze chápat jako soubor více či méně systematicky uspořádaných myšlenek a názorů sloužících k ovlivňování mínění, citů, postojů a názorů jednotlivce nebo skupiny. (Příkazská, 2011) Součástí propagandy je tendenční vysvětlování postojů podle aktuální situace a přesvědčování o správnosti propagované myšlenky. „Při propagandě dochází k záměrnému zkreslení faktů či využití polopravd a lží s cílem manipulovat s myšlením a/nebo chováním recipienta. Propagátorem změněná či zcela vytvořená realita je však vždy předkládána jako pravdivá; adresát nemá vědět, že je manipulován.“ (Blinka, 2011, s. 8)

1.2.3 Formy propagandy

Stejně tak jako existuje mnoho definic, je známo i více dělení. Propagandu můžeme dělit na oslavnou a očeřující, komerční a politickou nebo na mírovou a válečnou. Např. Thompson uvádí propagandu politickou, ekonomickou, vojenskou,

diplomatickou, didaktickou a ideologickou. (Verner, 2011) „Jowett a O'Donnell rozdělují propagandu podle jejích forem na bílou, černou a šedou. Každá z nich se vyznačuje určitým stupněm důvěryhodnosti a transparentnosti. Zdroje bílé propagandy jsou správně identifikovány a obsah sdělení se snaží být co nejpřesnější. Bílá propaganda se snaží přesvědčit publikum, že tvůrce sdělení zastává nejlepší názory a politické ideologie, a proto je mu vhodné věřit. Naopak u černé propagandy jsou zdroje neznámé nebo odkazují k neexistující autoritě, vytvářejí a rozšiřují lži, klamy a podvody. Tvůrce černé propagandy se nebojí sáhnout k jakkoli velké lži, jen když poslouží jeho záměrům. Šedá propaganda leží někde uprostřed mezi dvěma předchozími. Zdroj informací může a nemusí být přesně určen a přesnost obsahu sdělení je nejasné. Šedá propaganda bývá užívána k ospravedlňování vojenských akcí, k očernění nepřítele či konkurenta nebo ke zlepšení image firmy (např. falšování výročních zpráv, reklama slibující nemožné).“ (Blinka, 2011, s. 10)

1.2.4 Cíle, taktiky a nástroje propagandy

Cíle propagandy vždy záleží na požadavcích konkrétního propagandisty. V obecné rovině je však můžeme rozdělit do několika skupin. „Johnson-Cartee píše ve své práci o čtyřech strategických cílech propagandy: 1) mobilizovat nenávisť proti nepříteli; 2) uchovat přízeň spojenců; 3) uchovat přátelství a, pokud je to možné, zajistit spolupráci neutrálních; a za 4) demoralizovat nepřítele.“ (Blinka, 2011, s. 10-11)

Aby bylo dosaženo jednotlivých cílů propagandy, a tedy aby byl celý proces propagandy úspěšný, je nutné zvolit správnou taktiku a nástroje, které budou vyhovovat konkrétní situaci.

„Taktiky přímo odpovídají jednotlivým cílům. Pro mobilizování nenávisť proti nepříteli je důležité charakterizovat nepřítele jako bezzásadového nelidského zločince, který odporuje hodnotám daného společenství, čímž všechny ohrožuje. Aby se podpořila stávající spojenectví, je vhodné dát důraz na sdílené hodnoty a názory, charakterizovat nepřítele jako společnou hrozbu a podporovat pozitivní image spojenců ve vlastním společenství. Taktika uchování náklonnosti neutrálních zahrnuje identifikování společných zájmů, podporu mírové spolupráce a přesvědčení o nebezpečnosti třetí strany. Konečně demoralizace nepřítele probíhá pomocí rozšiřování negativních a zastrašujících zpráv, zničení důvěry v nepřítelovy hodnoty

a ideje, podkopávání důvěry v jejich vůdce a spojence a rozšiřování pozitivní propagandy o sobě samém.“ (Blinka, 2011, s. 11)

K dosažení cíle „je možné používat různých metod, u nichž nezáleží ani tak na pravdivosti, jako na přesvědčivosti. Používaná a volená argumentace často postrádá jakoukoli logiku nebo jen budí její zdání.“ (Verner, 2011, s. 18)

Propagandisté často argumentují:

- tradicí (něco je správně jen proto, že se to takhle dělalo i dříve)
- novostí (když se to hodí, preferuje se pokrok)
- bohatstvím (bohatý člověk = schopný člověk)
- chudobou
- memorací (často opakované se zdá být pravdivé)
- černobílostí (kdo není s námi, je proti nám)
- jednoduchosti („Jednoznačné vyjádření: ano, nebo ne, a to i v situacích, kde půjde o zavádějící závěr. Jste fanatik? Ne. Tak proč jste vstoupil do politické strany?“)
- prostřednictvím neexistence důkazů (nikdo nemůže s jistotou potvrdit či vyvrátit existenci Boha)
- neznalostí (přenos myšlenek není možný, jen proto, že telepatii dosud nikdo spolehlivě neprokázal)
- silou (Všichni nevěřící skončí v pekle.)
- zaštitěním davem (V neděli všichni chodí do kostela, ne na výlety.)
- protidavovým šílenstvím (Když všichni vyskočí z okna, skočíš také?)
- zaštitěním se autoritou (T. G. Masaryk byl významný politik. Říkal, že...., a proto to musí být pravda.)
- lítostí (Děti z dětských domovů, bezdomovci, postižení...jsou na tom hůř než vy. Přispějte na jejich pobyt u moře, dárky pod stromeček...)
- zobecňováním (V noci bezdomovec vykradl obchod. Všichni bezdomovci jsou kriminální živly.)
- nepravou příčinou (Vraždu obžalovaný nespáchal. Nevlastní střelnou zbraň.)

- souběhem událostí („Rakety vysílané do vesmíru ovlivňují zhoršení počasí na Zemi. Větry většinou vanou ze západu. Minulý týden vypustili Američané raketu, tak se nedivme, že celý další týden v Evropě prší.“)
- záměnou mylného závěru a pravdivého argumentu („Homosexuálové by neměly pracovat ve státní správě. Každý úředník, o kterém se zjistí, že je homosexuál, by měl být propuštěn. Homosexuálové jistě budou dělat všechno pro to, aby své tajemství ukryli, a mají tedy sklony lhát. Z tohoto důvodu ovšem nemohou pracovat ve státní správě.“) (Verner, 2011)

Mezi prostředky využívané k šíření propagandy můžeme zařadit mluvené slovo, tisk, rozhlasové a televizní vysílání, plakáty, billboardy, ale také vzdělání a umění — film, divadlo, architektura atd.

„Předpokladem úspěšné propagandy a manipulace s lidmi prostřednictvím masmedií je:

- stanovení diferencované cílové skupiny, její velikosti, věku, vzdělání, popsání sociální skupiny, odhadnutí emoční citlivosti
- popsání předmětu propagace
- stanovení hlavního, případně doprovodných cílů
- zajištění produkčních zdrojů, vypracování rozpočtu
- stanovení realizátora propagační kampaně
- fázovité působení: propagace zaváděcí, vrcholová, připomínková (udržovací)
- plánovitost kampaně, stanovení rozsahu, intenzity a časového harmonogramu propagačního procesu
- volba mediálních prostředků k oslovení cílové skupiny (rozhlas, televize, plošná reklama, direct mailing podle aktualizovaného adresáře...)
- vyvolání zájmu o cíl propagačního působení
- prostřednictvím dostatečně silného podnětu (impulsu) vyvolání pozornosti
- udržení pozornosti především opakováním sdělení (memorování),
- stupňování zájmu

- po dosažení žádoucích reakcí cílové skupiny jejich využití: poukázání na ně zveřejněním
- formulace ústředního sdělení (reklamačního sdělení), grafiky (loga)
- volba účinných metod a nositelů propagace, průběžné měření zpětné vazby a její využívání ke korekci průběhu kampaně.“ (Verner, 2011, s. 19-20)

„Jak tvrdí Koukolník a Drtilová, propaganda stojí na čtyřech pilířích: na jednoduchosti, oslovení emocí, oslovení představitivosti a na opakování.“ (Blinka, 2011, s. 11) K oslovení emocí stačí „vhodně využít apelu na jednu ze šesti základních emocí — hněv, strach, hnus, smutek, štěstí, překvapení — a lze prakticky neomezeně manipulovat davem.“ (Verner, 2011, s. 65)

V závěru této podkapitoly bych ráda uvedla příklad hromadné, pro mě nepochopitelné, manipulace lidskou myslí, vysílání rozhlasové hry *Válka světů*. „Dne 30. října 1938 odvysílala americká rozhlasová stanice CBS reportáž *Válka světů* H. G. Wellse (režisér Orson Welles) o napadení Země Marťany. Z devíti milionů posluchačů jeden milion okamžitě reagoval. Lidé skupovali zboží v obchodech a schovávali se ve sklepích.“ (Verner, 2011, s. 13)

1.3 Nacismus

Nacismus neboli nacionální socialismus vychází z fašistické ideologie. Označujeme tak extrémně nacionalistickou, antisemitskou politiku německé strany NSDAP vedené Adolfem Hitlerem, který tuto ideologii zavedl s cílem povznesení německého národa a s cílem změnit tvrdé, a podle Hitlera ponižující, mírové uspořádání Německa po první světové válce. Německý nacismus usiloval o zničení komunismu, socialismu a zavedení „nového pořádku“, založeného na silném národním společenství, kde by žilo pouze kulturně a biologicky „čisté“ obyvatelstvo árijské rasy. S tím souvisí také boj proti vnitřním nepřátelům Říše, těmi byli Židé, Cikáni, homosexuálové, handicapovaní a všichni, kteří měli odvahu vzdorovat. Nacismus je založen na principu vůdce. Cílem nacistů bylo podrobení nebo likvidace „nižší“ rasy. Nacisté vycházeli z několika teorií. Mezi, pro nacisty, významné teorie patřil sociálního darwinismu, který spočíval v tzv. přirozeném výběru a Nietzscheho teorie nadčlověka, ze kterých odvozovali nadřazenost árijské rasy. Název této

ideologie pochází od Rudolfa Junga. Jedním z hlavních symbolů nacismu je pravotočivá svastika tzv. hákový kříž.

1.4 Třetí říše

Třetí říše¹ je neoficiální označení německého státu v letech 1933 až 1945, tedy v době od převzetí moci nacisty do konce druhé světové války. Oficiální název státu byl Německá říše (1933 — 1943) a Velkoněmecká říše (1943 — 1945).

Název Třetí říše nacisté používali jen do 10. července 1939, kdy sám Hitler vydal rozkaz zakazující další používání tohoto označení. Důvodů k zákazu bylo několik např. relativně malé rozšíření mezi samotnými nacisty a také snaha vymezit se proti náboženské Svaté říši římské.

1.4.1 Cesta nacistů k moci

Německo se po první světové válce potýkalo s obrovskými problémy. Němci byli znechuceni porážkou a následnými podmínkami, které vyplývaly z mírové smlouvy. Na základě této smlouvy ztratilo Německo některá svá území. Válečné reparace ještě více zatížily ekonomiku, která se už tak potýkala s vážnými problémy. Není proto divu, že se lidé s nedůvěrou v demokratický systém obraceli ke každému, kdo nabídl jakoukoliv pomoc a řešení těchto problémů. Do popředí se tak dostávali extremisté levice i pravice. Když se tedy objevil Adolf Hitler se svým plánem pomoci, našel brzy své posluchače.

„V době, kdy vycházel z vězení, měl již Hitler zformulovanou ideologii nacismu, poskládanou z nesourodých prvků antisemitismu, pangermanismu, eugeniky, tzv. rasové hygieny. Geopolitického expanzionismu, nepřátelství k demokracii a zášti k moderní kultuře. Všechny uvedené jevy již byly ve společnosti přítomny, ale dosud je nikdo nespojil do jednoho celku.“ (Evans, 2009, s. 21)

Nacisté v čele s Hitlerem slibovali silnou autoritativní vládu namísto „nefungující“ parlamentní republiky, snížení nezaměstnanosti, navrácení tradičních hodnot a národní hrdosti. Hitler obviňoval ze všech problémů, které sužovaly německé obyvatelstvo, demokratické vlády, komunisty a Židy. Jediným východiskem z krize bylo podle něho vytvoření jednotného „Velkého Německa“.

¹ Jako První říše je chápána Svatá říše římská národa německého, jako Druhá říše pak Německé císařství.

Největší oblibě se nacisté těšili u středních vrstev. Agresivně revoluční rétorika komunistů a neschopnost vlády řešit krizi přiměla členy střední třídy k odchodu ze zavedených politických stran a následnému příklonu k nacistům. „Volby v září 1930 a červenci 1932² ukázaly, že nacisté se stali stranou sbírající všechny nespokojence, stranou s mimořádně silnou podporou střední třídy a naopak poměrně slabou (byť významnou) oporou v řadách dělnictva.“ (Evans, 2009, s. 22)

Po volbách v červenci 1932, kdy nacisté získaly 230 křesel, se stali nacisté nejpočetnější politickou stranou v Řeichstagu. I přesto však nezískali většinu hlasů, která by jim umožňovala samostatnou vládu. Tento stav vedl bývalého říšského kancléře Frazze von Papena k pocitu, že dokáže mít nacisty pod kontrolou i z pozice vicekancléře a po tajných dohodách a nátlaku na prezidenta Hindenburga „dosadil“ 30. ledna 1933 na post říšského kancléře Adolfa Hitlera. Intriky, politický boj o moc a špatný odhad situace tak nakonec vedly k několikaleté nacistické diktatuře.

1.4.2 Uchopení moci a vláda nacistů

Téměř ihned po zvolení do křesla říšského kancléře začal Hitler s upevňováním své moci. Po požáru Říšského sněmu v únoru 1933 dosáhl Hitler vydání Nařízení na ochranu národa a státu, kterým byla zrušena základní lidská práva obsažená v ústavě. Nastal tak rozklad právního systému. Po vydání Zmocňovacího zákona 24. března 1933 pak převzala vláda veškerou politickou moc a kontrolu nad děním v zemi. Zásadním krokem nacistů bylo tzv. zglajchšaltování („usměrnění“) všech oblastí života. Začalo období zatýkání a poprav opozice. Všechny ostatní politické strany se buď sloučily s NSDAP, nebo byly zakázány. Kromě politických stran byly zrušeny také odbory a různé profesní organizace. Na všechna strategicky důležitá místa byli dosazováni členové NSDAP.

Jedním z problémů, se kterým se musel Hitler v počátku své vlády potýkat, byl problém jednotek SA a snaha Ernsta Röhma začlenit SA do řad reichswehru a stát se jeho velitelem. Z počátku se „Hitler pokusil Röhma krotit, a proto ho v prosinci 1933 jmenoval ve své vládě ministrem bez portfeje. Jenže vzhledem k rostoucí nadbytečnosti vlády v té době to v praxi příliš neznamenovalo a nemohlo to ani nahradit Röhmovy skutečné ambice — ovládnout ministerstvo obrany, v jehož

² Nacisté získali 37,4% hlasů.

čele tehdy stál zástupce armády generál Werner von Blomberg.“ (Evans, 2009, s. 33-34) Avšak poté, co Röhm začal budovat svůj vlastní vůdcovský kult uvnitř SA vydal Hitler 30. června 1934 rozkaz Röhma a jeho přívržence zatknout a popravit. Tato událost, známá jako „noc dlouhých nožů“, posílila postavení SS oddílů v čele s Heinrichem Himmlerem. Himmler si brzy vypracoval také do čela gestapa a podléhaly mu koncentrační tábory.

Po smrti prezidenta Hindenburga v roce 1934 se stal Hitler hlavou státu a nechal se titulovat jako „Führer und Reichskanzler“. Celé zemi se snažil vnutit ideál „jedné říše, jednoho národa a jednoho vůdce“. Téměř se nezajímal o každodenní záležitosti, ty přenechal vládě. Sám se zabýval velkolepými architektonickými plány. Mezi nimi bylo např. velké náměstí Königsplatz v Mnichově.

Přízeň lidu si Hitler zajistil zmírněním nezaměstnanosti. Návrhy ozdravení ekonomiky a posílení pracovních míst však pocházely od předešlé vlády a Hitler jich pouze využil. Nezaměstnanost se mu podařilo snížit také díky obnovení zbrojního průmyslu a přípravám na válku.

Aby si Hitler udržel přízeň německého lidu, zatěžoval daněmi a zvláštními pokutami jen nejbohatší vrstvu obyvatelstva např. majitele domů a podnikatele. Většinu financí však získal zabavením majetku Židů. Jak se zhoršovala situace na bojištích, bylo potřeba více financí na zbrojení. V důsledku toho bylo rozhodnuto o urychlení konečného řešení židovské otázky. Z původních plánů odsunout Židy na Madagaskar a jiná území přešli Němci k plynovým komorám v koncentračních táborech.

Židé byli považováni za nepřítel Říše od samého počátku. Diskriminace a perzekuce Židů začaly brzy po uchopení moci a postupem času se radikalizovaly. V září 1935 byly schváleny tzv. norimberské rasové zákony, které zbavovaly Židy německého občanství a možnosti uzavírat sňatky s Němci. Dne 9. listopadu 1938 propukl pogrom známý jako „křišťálová noc“. Během jedné noci shořelo velké množství synagog, majetek Židů byl ničen či ukraden příslušníky SS a mnoho Židů přišlo také o život. Vrcholem nenávisti k Židům se stalo již zmíněné „Konečné řešení židovské otázky“. V lednu 1942 schválili špičky nacistické strany na konferenci ve Wannse vyvraždění židovského obyvatelstva. Židé z celé Říše a okupované Evropy byli odvezeni do koncentračních a vyhlazovacích táborů. Do konce války bylo zavražděno kolem 6 milionů Židů.

K tomu, aby upevnil svůj vliv na poli mezinárodní politiky, používal Hitler stejné praktiky, jako v samotném Německu — střídal hrozby s mírovými návrhy. Aby dosáhl svého cíle, byl ochotný velmi riskovat. Nebál se ani sankcí za nedodržování mírové smlouvy z Versailles. V rámci otevřeného odporu vůči ní poslal svá vojska do demilitarizovaného Porýní a naplno rozvíjel zbrojní průmysl. Hitlerovi velmi nahrály západní mocnosti svou politikou usmiřování. Pod Hitlerovým vedením se Německo začalo připravovat na obsazení okolních zemí. Ve dnech 12. — 13. března 1938 bylo k Německu připojeno Rakousko a jen o několik měsíců později 29. — 30. září se konala Mnichovská konference, kdy Anglie, Francie a Itálie souhlasí s připojením českého pohraničí k Německu. Tím však Hitlerova chuť po okolních zemích neskončila, 1. září 1939 zaútočil na Polsko a rozpoutal tak druhou světovou válku.

Počáteční vítězství posilovalo v Hitlerovi pocit neomylného vůdce. Hitler byl absolutně přesvědčen o své jedinečnosti a pohlížel na sebe jako na „osudového muže“, který jediný dokáže dovést německý národ k velikosti. Poté co se dostavily první neúspěchy, zhoršil se také Hitlerův fyzický i psychický stav a Vůdce pomalu ztrácel smysl pro realitu. Několik posledních dní strávil se svou družkou Evou Braunovou v berlínském bunkru. Eva Braunová byla jedinou ženou, se kterou navázal vážný intimní vztah a 29. dubna 1945 se s ní také oženil. Druhý den po svatbě spolu s dalšími představiteli nacistického režimu spáchali sebevraždu.

2 Nacistická propaganda

„Propagandě není možné předepsat abecedu a není možné vyučovat. Propagandu dělat buď to umíme, nebo neumíme. Propaganda je umění.“ prohlásil Josef Goebbels na shromáždění NSDAP v Berlíně 9. ledna 1928 v projevu s názvem Poznání a propaganda.“ (Verner, 2011, s. 17) A nacisté umění propagandy ovládali na výbornou. Mezi největší mistry nacistické propagandy můžeme určitě zařadit samotného Adolfa Hitlera a Josefa Goebbelse. Oba dva přikládali propagandě velký význam a zasvětili jí velkou část svého života. Hitler již po nezdařeném puči v roce 1923 prohlásil: „Propaganda, propaganda, propaganda — jedině na čem záleží, je propaganda.“ (Boyle, 1999, s. 28)

2.1 Propaganda očima Adolfa Hitlera

„Zásady, kterými se nacionálně socialistická propaganda do značné míry řídila, jsou zachyceny již v Hitlerově „stěžejním“ a de facto jediném díle — nechvalně známém Mein Kampf.“ (Breitfelder, 1998, s. 93)

„Metody Hitlerovy (a Goebbelsovy) propagandy do značné míry korespondují s poučkami o psychologii.“ (Breitfelder, 1998, s. 101) Velkým zdrojem inspirace, umění psychologie a propagandy byl pro Hitlera francouzský psycholog Gustav le Bon. „Vůdce ovšem nebyl tak geniálním znalcem psychologie davu, aby ji dokázal využít jen na základě své — bezesporu značné — instinktivní schopnosti vcítit se do nálady a rozpoložení svých posluchačů a atmosféry, která kolem řečiště panovala.

Základní otázka, kterou si Hitler kladl a na kterou vzápětí odpovídal, zněla: „Na koho se má propaganda obracet? Na vědeckou inteligenci, či na méně vzdělané masy? Musí neustále směřovat jen k masám! Pro inteligenci, či co se dnes za ni vydává, zde není propaganda, nýbrž vědecké poučení. Propaganda je svým obsahem vědecká asi tak, jak pouliční plakát uměním sám o sobě. Umění plakátu spočívá ve schopnosti jeho autora upozornit co možná největší množství lidí na něco prostřednictvím formy a barvy. Každá propaganda musí být lidová a její duchovní úroveň musí být tak nízká, jak nízká je schopnost vnímání toho nejomezenějšího mezi těmi, na něž je propaganda orientována.“ (Breitfelder, 1998, s. 94)

Zároveň si uvědomoval, že „masa se neřídí zákony objektivit a přesvědčování, její síla tkví ve fanatismu víry, a nikoliv vědění. Protože též nesnáší žádné polovičatosti, chce mít vše srovnáno do jednoznačných schémat: nenávisť či lásku, právo nebo křivdu, pravdu nebo lež, jen ne žádné směsi, kritičnost, třídění, domnělé duchaplné nápady. Žádá jednoduché a obecně srozumitelné závěry, jichž nesmí být mnoho a k nimž je nutno vždy znovu a znovu z různých stran dospívat a opakovat je bez ustání a při každé příležitosti.“ (Verner, 2011, s. 38)

„Hitlerovým hlavním cílem, jako vůdce Třetí říše, bylo „uvádět masy do pohybu“. (...) Formovat masy takovým způsobem, aby bez jakýchkoli pochybností, otázek a kritiky nadšeně sledovaly cíl, který jim vůdce stanovil. Hitler sám masami pohrdal, nicméně si byl vědom, že „bez síly mas národa zapadne každá velká myšlenka.“ Proto musel masy za každou cenu získat.“ (Breitfelder, 1998, s. 95)

Jedním z důvodů jeho úspěchu byly také jeho projevy. „Mnohokrát zdůrazňoval, že mluvené slovo je mnohem účinnějším prostředkem propagandy, než slovo psané.“ (Breitfelder, 1998, s. 94) Deset projevů denně nebylo výjimkou. Hitler „zcela záměrně unavoval v první části svých několikahodinových projevů své publikum zdouhavým vyprávěním, nekonečnými historickými či rádobí filozofickými úvahami, aby je poté, kdy již byli poměrně „vláční“, v druhé části projevu „elektrizoval“ demagogickými hesly, nacionálně socialistickými pravdami a postupně tak přiváděl k stále silnějšímu souhlasu, potlesku a nekritickému akceptování svých vývodů.“ (Breitfelder, 1998, s. 101) S oblibou mluvil o úpadku národní cti a uvědomění. Výrazně doplňoval verbální projev gestikulací. „Argumentaci nahrazoval emocemi. (...) Z mítinků dokázal někdy udělat až národní slavnost a sebe prezentoval jako spasitele Německa.“ (Verner, 2011, s. 38) „Hitlerovo zdánlivé běsnění při důležitých obrazech, jeho extatická gesta a chování, které hraničilo s projevy šílenství — téměř nic z toho, nebylo projevem spontánnosti okamžiku, nýbrž velmi dobře nastudovaná scéna.“ (Breitfelder, 1998, s. 100) „Jak ovšem správně upozorňuje Sebastian Haffner, účinným prvkem úspěchu Hitlerových řečí nebylo jen jeho řvaní a soptění, nýbrž i fakt, že obsahovaly jisté racionální pozadí.“ (Breitfelder, 1998, s. 101)

2.2 Propaganda očima Josefa Goebbelse

Josef Goebbels je považován za druhého největšího muže Třetí říše. „Tělesně těžce postižený Goebbels platil za svého druhu nacionálněsocialistického Robespiera: intelektuálně cynický, ale také plačtivý, velkoměstsky protřelý propagandista a úspěšný agitátor, virtuóz v zacházení s moderními masmédií a při organizaci masových akcí. Už v „období bojů“ si vysloužil pověst intrikujícího kariéristy a aktivisty posedlého svou úlohou.“ (Reichel, 2004, s. 76-77) Jeho inteligence a vynikající rétorické schopnosti ve spojení s blízkým vztahem k Hitlerovi ho předurčily na post ministra propagandy a tvůrce všech sloganů nacistické propagandy.

„Jako ministr disponoval téměř všeobjímající státní direktivní pravomocí. Jako prezidentovi Říšské kulturní komory mu přináležela nezanedbatelná kontrolní kompetence v kulturní sféře, sahající od špičkového dirigenta až po prodavače vstupenek. A post říšského šéfa propagandy mu zaručoval vrcholnou pozici také uvnitř strany. I když zastával mnoho vlivných úřadů, svébytnou politickou mocí ve skutečnosti nedisponoval. Tím důležitější byl pro něj vztah k Hitlerovi, což si sám velmi dobře uvědomoval: „Mám ve straně málo přátel: snad jenom Hitlera. Všichni mi závidí mé úspěchy a popularitu,“ poznamenal si v době svého vzestupu. Goebbels s tímto hodnocením asi nebyl daleko od pravdy. Téměř všude v jeho rozlehlé „kulturní provincii“ (H. Heiber) se musel potýkat s konkurujícími kompetencemi a rivaly, kteří se — stejně jako on — třásli o svou moc a soupeřili o Hitlerovu přízeň.“ (Reichel, 2004, s. 88-89)

O tom, co pro Goebbelse byla propaganda, svědčí jeho vlastní slova: "Propaganda? To je něco zcela jiného než prosté oznámení, které říká: to a to je pravda a to a to se stane. Propaganda se obrací na osoby, aby je přesvědčila. Cílem je nevěřícího pomalým, trpělivým zpracováváním přesvědčit. Dnes je nutné jít právě za lidmi, kteří ještě nejsou přesvědčeni a získat je chytrými, taktickými úvahami. Pro propagandistu to znamená, že musí vnitřně zaujmout pozici nevěřícího, aby jej mohl poznenáhlu a nepozorovaně převést na svoji stranu. Propagandista musí lidi takřikajíc vzít za ruku a krok za krokem je převádět. Proto je pro něj nutné používat myšlenky a slova, které jsou blízké názorům protistrany. Nevěřící se musí dostat do situace, kdy propagandistu sám chválí a diví se, že se o věci diskutuje právě tak, jak je zvyklý, aniž by přitom pozoroval, jaká návnada mu byla hozena.

Propagandista musí být velmi dobrým psychologem. Musí vědět, kam až může zajít. Musí si být vědom, koho má před sebou. Podle okolností musí vyslovovat právě opak toho, co si myslí: Jste skvělí chlapíci, říká, ačkoli si myslí něco o volech." (Breitfelder, 1998, s. 95-96)

V oblasti propagandy vycházel Goebbels z teoretického základu a praktických zkušeností L. E. Bernayse. Není proto divu, že měl ve své knihovně kompletní odborné dílo tohoto odborníka na propagaci a propagandu.

Goebbels se řídil těmito principy:

„1) Propagandista musí mít přístup k informacím o událostech ve společnosti a k informacím o veřejném mínění.

2) Propagandu musí plánovat a provádět pouze jediná autorita, která:

- musí vydávat všechny pokyny týkající se propagandy
- musí tyto pokyny vysvětlit důležitým osobnostem a udržovat jejich morálku
- musí mít přehled o ostatních činnostech, které mohou propagandu ovlivnit.

3) Při plánování určité akce musí být zvažovány důsledky pro propagandu.

4) Propaganda musí ovlivnit politiku a akceschopnost nepřítele. Tohoto vlivu lze dosáhnout:

- zamlčením propagandisticky žádoucích materiálů, pomocí nichž se nepřítel může zásobit užitečnými informacemi
- otevřeným šířením propagandy, jejíž obsah nebo tón způsobí, že nepřítel dospěje k požadovaným závěrům
- směrováním nepřítele prozrazením aktuálních informací o sobě
- potlačením jakékoliv zmínky o požadované aktivitě nepřítele, pokud by tato zmínka mohla tuto aktivitu zdiskreditovat.

5) Pro spuštění propagandistické kampaně musí být dostupné neutajované operační informace.

6) Propaganda musí vzbudit zájem veřejnosti a musí být proto šířena sdělovacími prostředky, které vzbuzují pozornost.

7) Věrohodnost propagandy určuje, zda ji veřejnost bude považovat za pravdivou nebo lživou.

8) Účel, obsah a efektivnost nepřátelské propagandy, síla, metoda šíření a povaha aktuální propagandistické kampaně určuje, zda veřejnost nepřátelskou propagandu bude ignorovat, nebo ji odmítne.

9) Věrohodnost, informační obsah a metody šíření ovlivňují, zda propagandistické materiály budou cenzurovány.

10) Materiály nepřátelské propagandy lze využít, pokud mohou snížit prestiž nepřítele nebo mohou nějak podpořit cíle vlastní propagandy.

11) Místo „bílé“ propagandy lze použít „černou“ propagandu, pokud bílá propaganda je méně věrohodná nebo vede k neočekávaným důsledkům.

12) Propagandu musí šířit vůdci s prestiží.

13) Propaganda musí být správně načasována.

- Propaganda musí zasáhnout veřejnost dříve než propaganda nepřítele.
- Propagandistická kampaň musí začít v optimálním okamžiku.
- Téma propagandy se musí opakovat do té doby, dokud nepoklesne její účinek pod určitou hranici.

14) Propaganda musí označit události a lidi jasnými frázemi nebo slogany, které musí:

- vzbudit požadovanou odezvu, již veřejnost reagovala v minulosti
- snadno se zapamatovat
- být používány znovu a znovu, avšak pouze v odpovídajících situacích
- být samy sebou důkazem.

15) Propaganda na domácí frontě nesmí vzbuzovat falešné naděje, které by budoucí události mohly zvrátit.

16) Propaganda na domácí frontě musí vytvářet optimální úroveň obav a úzkosti.

- Propaganda musí vyvolávat úzkost z důsledků případné porážky.
- Propaganda musí zmenšovat obavy a úzkost (jiné, než z důsledku porážky), které by byly příliš velké a jichž by se lidé sami nemohli zbavit.

17) Propaganda na domácí frontě musí zmenšovat dopad frustrace.

- Nevyhnutelné pocity frustrace se musí předpokládat a musí se šikovně využívat.

18) Propaganda musí usměřňovat agresivitu veřejnosti jasným označením terčů nenávisti.“ (Verner, 2011, s. 35-36)

Goebbels se v otázce propagandy v mnoha názorech shodoval s Hitlerem. Oba za základní principy propagandy považovali nutnost neustálého opakování i těch nejjednodušších věcí a využití primitivnosti mas.

V souvislosti s opakováním se Goebbels vyjádřil mimo jiné takto: „Propaganda znamená opakování a ještě jednou opakování. Vtloukám svým lidem bez ustání do hlavy: opakovat, dokud to nepochopí i ti nejjednodušší.“ (Příkazská, 2011, s. 30) Jeho asi nejznámější výrok na toto téma je: „Stokrát opakovaná lež se stává pravdou.“

Hitler spolu s Goebbelem také „rozpoznali, že lidé spíše uvěří řádně velkým lžím než přizemnímu balamucení, že radikální vize doprovázené hrozbami si stoupence získávají snáze než vyvážené postoje, že „žulová rozhodnost“ je věrohodnější než tápavé „možná to, ale možná i ono“, že propagandistické kampaně provázané bombastickými akcemi se do vědomí lidí zapíšou mnohem hloub než pouhé řečnění, že mluvené slovo je působivější než psané.“ (Bedürftig, 2004, s. 384)

Velkou roli v úspěšné propagandě hrála masa. Hitler i Goebbels masami pohrdali, ale potřebovali je. Vycházeli však z toho, že masy jsou primitivní a slabé. Ovládat a formovat masu je tedy lehčí než ovládat „myslícího“ jednotlivce. Při své propagandě využívali tzv. ovčí efekt, tedy napodobování chování většiny.

V lednu 1924 Goebbels prohlásil: „Nikdy nenaleznete milióny lidí, kteří položí životy za knihu. Nikdy nenaleznete milióny lidí, kteří položí život za hospodářský program. Ale milióny lidí budou připraveny padnout za evangelium.“ Asi i proto nacistické akce do značné míry připomínaly náboženské obřady. Hitler si byl dobře vědom toho, jaký mají na lid účinek velké pompézní akce.“ (Breitfelder, 1998, s. 99)

Stejně jako Hitler byl Goebbels vynikající řečník. I přesto, že kladl velký důraz na tisk, včetně brožur, letáků a plakátů, rozhlas a film, za hlavní zbraň propagandy, s níž dokázal manipulovat davy, považoval mluvené slovo. „Jako řečník disponoval

Goebbels kvalitní slovní zásobou a jeho vyjadřovací schopnosti byly skutečně bohaté. Přestože se dlouhodobě na svá vystoupení připravoval, byl mistrem improvizace. Ve svých vystoupeních někdy používal nadávek a hrubostí, nebylo to však tím, že by se v zápalu řeči přestal ovládat. Jeho promluvy byly důkladně promyšleny tak, aby ve správný čas na správném místě zasáhl konkrétní posluchačskou skupinu. Věděl, že pokud chce lidi ovládat, musí se zpočátku přizpůsobit on jim, nikoli oni jemu. Volil proto výrazové prostředky s ohledem na to, k jakému publiku řečnil. Někdy byl jeho proslov plný obrazných a květnatých přirovnání, jindy využíval strohou, útočnou a frázovitou argumentaci.“ (Verner, 2011, s. 43)

2.3 Nacistická propaganda v praxi

Nacistická propaganda byla velmi různorodá a zasahovala do všech oblastí života, vše bylo důkladně promyšlené. Od prvotního Hitlerova gesta, kdy se „vzdal z propagandistických důvodů svého ročního platu ve výši 29 200 marek a příslušenství ve výši 18 000 marek měsíčně.“ (Verner, 2011, s. 43) Při jeho výdělku 5,5 milionu marek ročně za prodej knihy *Mein Kampf* si Hitler tuto „ztrátu“, která mu v očích veřejnosti přinesla obdiv, mohl dovolit.

Velký důraz kladl Hitler také na prezentaci jeho osoby na veřejnosti. Při natáčení týdeníků byl snímán z nadhledu, aby vzbudil u diváka dojem, že má celou situaci pod kontrolou. „Hoffmanovy dojemné fotografie měly zachycovat Hitlerův ryzí charakter a představovat vůdce jako nesmírně lidského milovníka dětí a ochránce mládeže. Obyvatelé říše proto mohli Hitlera vidět v úplně jiném světle — jako státníka s velkým srdcem, který zaručí všem svým obyvatelům hojnost a blahobyť.“ (Tomášková, 2012, s. 11)

Důležitým bodem nacistické propagandy bylo najít společného nepřítele.

Sám Hitler v *Mein Kampf* píše: „Umění všech opravdu velkých vůdců všech dob spočívalo v první řadě v tom, že netříštili pozornost lidu, ale soustředili ji vždy na jediného protivníka. Čím jednodušší je nasazení vůle k boji jednoho národa, tím větší je přitažlivost hnutí a tím pádnější je síla střetů. Je součástí geniality velkého vůdce, že umí představit různorodé protivníky jako jednu kategorii, neboť rozlišování různých nepřátel vede u slabších a nejistých povah k pochybnostem

o vlastním oprávnění.“ (Hitler, Kniha první, Kapitola 3. : Všeobecné politické úvahy z mé vídeňské doby)

V důsledku ideje čisté árijské rasy se úhlavním nepřítelem stali Židé, a vlastně všichni, kteří mohli narušit tuto čistotu — Slované, Romové, homosexuálové, mentálně postižení atd.

Z tohoto hlediska je úkolem propagandisty vzbudit v občanech pocit ohrožení a posílit přesvědčení, že vinu za vše špatné, co se děje může právě zvolený nepřítel. Jako účinné se jeví předkládat občanům příklady zkaženosti daného nepřítele — násilí na ženách, dětech či starých lidech, krutost, nemravnost atd. — podložená přímými svědectvími. Nenávist společnosti k nepříteli je poté potřeba stále udržovat při životě a posilovat ji.

Nacistickou propagandu bychom mohly rozdělit na propagandu před převzetím moci a propagandu po převzetí moci. První fáze nacistické propagandy měla za úkol získat přízeň mas. „Státní rozhlas vysílal Goebbelsovy, Göringovy a Hitlerovy plamenné projevy i do nejvzdálenějších částí země a po ulicích ověšených prapory s hákovými kříži rázně a hlasitě pochodovaly Hitlerovy úderné oddíly. Konaly se častá shromáždění, večerní pochody s pochodněmi, na náměstích zněly tlampače, které přenášely projevy. Inzertní venkovní plochy byly oblepeny výraznými nacistickými plakáty, veřejnost byla mámena nereálnými sliby a postupně zastrašována terorem úderných oddílů v ulicích.“ (Příkazská, 2011, s. 32)

Poté co nacisté drželi ve svých rukách veškerou moc, své propagandistické techniky změnili. Nacisté začali čím dál, tím více přistupovat k nepřímým hrozbám, k zastrašování násilím i k samotnému násilí. Každý občan říše žil v neustálém strachu, že může skončit ve vězení nebo koncentračním táboře, kde bude mučen nebo dokonce zabit. „Toto násilí, podprahově stále přítomné, bylo ztělesňováno v brutálním vystupování stranických funkcionářů, v dunícím pochodovém kroku SA a SS, v černí uniforem, která naháněla strach, v přehlídkách ozbrojených sil, v monumentální architektuře a v devastaci práva. K tomu se družila všudypřítomnost propagandy v podobě plakátů, slavností a svátků či závazných forem společenské komunikace, jako byl třeba německý pozdrav.“ (Bedürftig, 2004, 385)

2.4 Veřejné sdělovací prostředky ve službách propagandy

Velkou zbraní nacistické propagandy byla kontrola všech veřejných sdělovacích prostředků. Propagandisté tak mohli obyvatelstvo Třetí říše nenápadně a pozvolna formovat k obrazu svému a informovat jen v rozsahu, který se jim hodil. I přes kompetenční spory a boje nakonec drželo monopol v šíření zpráv ministerstvo pro národní osvětu a propagandu, založené 13. března 1933, v jehož čele stál Josef Goebbels. Sám Goebbels po nástupu do funkce prohlásil: „Zřízením tohoto ministerstva byl učiněn vpravdě revoluční krok. Národ již více nebude přenechán sám sobě, vláda nesmí být odříznuta od národa. (...) Nové ministerstvo se stane spojovacím článkem mezi vládou a národem (...) nejdůležitější úlohou bude sjednotit veškeré propagační akce v říši v jedněch rukách (...) Národ musí začít jednotně myslet, jednotně reagovat a stát vládě plně a se sympatií k dispozici (...) My budeme dohlížet na to, aby národ nebyl jitřen a aby byl vždy dostatečně informován o stavu věcí.“ (Breitfelder, 1998, s. 97)

Základními prostředky, kterými Goebbels realizoval nacistickou propagandu, byl tisk, rozhlas, film, vzdělávání a samozřejmě řečnické projevy. Odlišné názory, které by mohly ohrozit nacistickou propagandu, byly usměrněny nuceným členstvím v jedné ze sedmi podkomorách (tisk, knihy, rozhlas, divadlo, hudba, umění, film) Říšské kulturní komory, kterou Goebbels zřídil na podzim roku 1933. Tento krok vedl k nastolení hegemonie v ideologicko-kulturní oblasti a vytvoření nové kolektivní mentality.

2.4.1 Tisk

O důležitosti tisku, se dočteme už v *Mein Kampf*, kde Hitler píše: „Musí si [vláda] se vší bezohlednou rozhodností zajistit tento prostředek výchovy lidu a postavit ho do služeb národa a státu.“ (Hitler, *Knihy první*, Kapitola 10. : Příčiny zhroucení) O významu tisku svědčí také Hitlerova tajná řeč v listopadu 1938, při které Hitler prohlásil o tisku toto: „Tisk, pánové, může dosáhnout ohromných věcí, je-li správně nasměrován. My sami jsme se pokusili v Německu přetavit tisk v takovouto zbraň. Dnes prohlašuji, že můžeme být více než spokojeni. Účinnost se osvědčila vynikajícím způsobem. (...) Lid musí být nadále vychováván v absolutní, samozřejmé, sebejisté víře, že nakonec dosáhneme všeho, co je potřebné.“

K tomu je nutné, aby tisk trvale a neochvějně tvrdil: Vedení jedná správně.“ (Breitfelder, 1998, s. 97)

Tisk patřil v Třetí říši k základní mediální komunikaci. „Již pro malé děti byly vydávány obrázkové knížky s antisemitskou tematikou, např. čítanka Der Giftpilz (Jedovatá houba). V denním tisku byl kladen důraz na masovost, jednoduchost a stereotypy.“ (Verner, 2011, s. 33) Důležitou roli hrály také plakáty a letáky.

„Směr, kterým se měl tisk ubírat, nacisté udávali kontrolou redakcí, vydavatelství i tiskařství. Podle Goebbelse bylo zapotřebí, aby novinové titulky odpovídaly obsahu článků a čtenáři nenašli žádné nesrovnalosti a nezačali pochybovat o pravdivosti a důvěryhodnosti daných novin. Nutil tak noviny svoje chyby přiznávat a opravovat.“ (Příkazská, 2011, s. 27)

V dubnu roku 1934 byla vydána Amannova nařízení, která měla za úkol koordinovat tisk. Tato nařízení sledovala následující cíle: „a) likvidaci konkurenčního prostředí v oblasti tiskovin, b) centralizaci trhu s pomocí administrativní racionalizace, c) partajní nebo režimní kontrolu tisku.“ (Budil, 2008, s. 86)

„V roce 1935 dokonce vešla v platnost vyhláška, podle které mohl být zrušen jakýkoli nezávislý tisk, který by „nepřiměřeně“ konkuroval nacistickému stranickému tisku.“ (Verner, 2011, s. 41) Mezi významné listy pro nacistickou propagandu patřily noviny Völkischer Beobachter, které byly účinným nástrojem nacistické propagandy ještě před převzetím moci nacisty

„Ve vztahu k zahraničním novinářům působících v Berlíně uplatňoval metodu „cukru a biče“. Na jednu stranu jim zajistil bez ohledu na náklady luxusní útočiště a na stranu druhou nechal čas od času jako odstrašující případ některého z nich zatknout a „dal mu za vyučenou“ dlouhotrvajícím soudním jednáním.“ (Příkazská, 2011, s. 27)

2.4.2 Rozhlas

Masový vliv radiovysílání ve spojení s řečnickými projevy byl pro Goebbelse velmi přitažlivý. Nebylo tomu tak ale vždy. Ještě na přelomu let 1925 a 1926 označil rozhlas za „moderní vynález, který dělá z lidí omezence“. Po nástupu Hitlera k moci dochází ke změně vnímání významu rozhlasu pro nacistickou propagandu. Goebbels napsal: „Dosud nebyla dostatečně vyhodnocena a pochopena účinnost rozhlasu jako

nástroje propagandy ve velkém měřítku. Naši protivníci v každém případě jeho cennost nerozpoznali. Tím lépe. Budeme muset jeho možnosti prozkoumat.“ (Budil, 2008, s. 85) Při otevření první Nacionálně socialistické radiovýstavy 18. srpna 1933 už hovořil Goebbels takto: „Rozhlas je nyní prvním a nejvlivnějším prostředníkem mezi duchovním hnutím a lidem, mezi ideou a člověkem. Co je tisk pro 19. století, to bude rozhlas pro 20. století.“ (Verner, 2011, s. 42)

Možnosti rozhlasu na poli propagandy byly velké, ne však neomezené.

„Goebbels si byl vědom faktu, že pokud má rozhlasové vysílání účinně sloužit politické propagandě, je nutné eliminovat hrozící nebezpečí, že neustálé stranicko-politické běsnění na vlnách éteru posluchače v brzké době znechutí a možnosti rozhlasu jako propagačního média výrazně omezí. Dbal tedy na to, aby vysílání neztratilo svůj zábavný charakter. Poučení uštědřovaná rozhlasem měla být vedena velmi opatrně a inteligentně. Při zahájení rozhlasové výstavy v roce 1936 to prohlásil veřejně: „Vysílání rozhlasu musí být sestaveno (...) z chytrého a psychologicky promyšleného programu, který zahrne správně namixovanou dávku poučení, vzrušení, uvolnění a zábavy“.“ (Breitfelder, 1998, s. 99)

2.4.3 Film

„S filmem jako prostředkem propagandy se Goebbels seznamuje koncem 20. let v souvislosti s bolševickou agitátorskou kinematografií.“ (Budil, 2008, s. 85)

„Schopnost filmu zasáhnout nejširší vrstvy veřejnosti a zprostředkovat elementární vzory orientace a vnímání z něj v očích ministra propagandy činila „národní výchovný prostředek“, který příležitostně srovnával s národní, resp. obecnou školou. A proto mu přikládal patřičnou důležitost.“ (Reichel, 2004, s. 156)

Distribuci propagandistických filmů v Třetí říši měla na starosti od roku 1930 NSDAP-Reichsfilmstelle. V červnu roku 1933 dal Goebbels příkaz k založení Filmkreditbank, která měla podporovat produkci „správných filmů“.

Nacistické kinematografii vévodily dva proudy — filmy historické a filmy se židovskou tematikou. Historie byla vždy zobrazována jako paralela aktuálního dění. Filmová tvorba měla u diváka vyvolat „dobrovolné a spontánní“ reakce, které odpovídaly nacistickým cílům. Goebbels požadoval autentičnost, dalo by se říci, že až dokumentární zobrazování historických dějů. (Příkazská, 2011, s. 28) Zároveň

však chtěl pozvednout úroveň německého filmu, proto kladl důraz jak na propagandu, tak na uměleckou hodnotu filmů.

Vliv filmu na společnost byl velký. Úkolem kinematografie bylo vytvářet „kolektivní mentalitu“ národa. Mnoho motivů, které se objevily ve filmech, se následně staly skutečností. „V Norimberku se objevil motiv z filmu *Nibelungové*, v gigantických rozměrech: záplava vlajek a lidí uměle seřazených do ornamentu masy. Lidské duše byly skrz naskrz zmanipulovány, aby vznikl dojem, že srdce slouží jako prostředník mezi mozkiem a rukou. Dnem i nocí proudily miliony lidí ulicemi měst a vesnic.“ (Reichel, 2004, s. 29)

Vrchol nacistické propagandy ve filmu nastal v roce 1934, kdy byl zveřejněn film *Triumf vůle* režisérky a velké obdivovatelky Adolfa Hitlera Leni Reifenstahlové.

Leni Reifenstahlová se seznámila s Hitlerem začátkem 30. let. „Podle jejího vlastního svědectví si Hitler vybral Leni Reifenstahlovou k filmové prezentaci své osoby a stranických sněmů už velmi záhy, ještě před uchopením moci. Prý tenkrát řekl: „Už velmi brzy, za jeden či dva roky, budu vůdcem Německa. A až jím budu, chtěl bych, abyste točila jenom pro mě, jen o mě a o Hnutí.“ (Reichel, 2004, s. 119)

V roce 1933 natočila film o „stranickém sněmu vítězství“. Film *Vítězství víry* byl Goebbelsem i nacionálněsocialistickým tiskem přijat s nadšením, sama režisérka ho však považovala spíše za bezvýznamný. I přes počáteční úspěch filmu, upadl později v zapomnění. Důvodem bylo to, že „oproti pozdějšímu, silně formalizovanému sjezdovému dění mělo shromáždění v roce 1933 stále ještě spíš provizorní charakter, velmi připomínající „období bojů“.“ (Reichel, 2004, s. 119)

O rok později, tedy v roce 1934, byla pověřena natočením stranického sněmu v Norimberku. Vznikl tak již zmíněný film *Triumf vůle*. Hitler Reifenstahlové poskytl kromě finančních i technických prostředků, také sám sebe jako poradce. „Pro daný záměr tak vznikl kongeniální režijní pár: filmařka a herec-politik. Ačkoliv spolupráce mezi filmovou režii a režii stranického sněmu neprobíhala bez závad, nutně musela být velmi úzká. Sjezd sice nebyl uspořádán výhradně pro natáčení, ale hranice mezi sjezdovou a filmovou režii byly plynulé.“ (Reichel, 2004, s. 120)

„Byl-li říšský stranický sněm daleko nejspektakulárnějším a nejnákladnějším příkladem nacistického sebeinscenování, pak byl *Triumf vůle* podařenou inscenací této inscenace. Především byl ale filmem o Hitlerovi a s Hitlerem v hlavní roli. Je to film se statisíci statistů, ale pouze s jediným sólovým partem. Hitler ovládl obraz

i tam, kde ještě vůbec nebyl v záběru — jako při přeletu nad Norimberkem, v tomto na metafory přebohatém úvodu filmu: věže a cimbuří starého města a moderní letecká technika, dramaticky rozeklané mraky na obloze a shora sestupující „Vůdce“, seslaný „prozřetelností“. Film kultivuje velký počet protikladných estetických formálních prvků: moderní technika, starofrancké prostředí, princip „Vůdce“ s jeho „věrnou družinou“ a kolektivismus pospolitosti stylizované do „ornamentu masy“, mládí, tělesnou krásu bez smyslnosti a romanticko-heroizující kult mrtvých. V centru ale stojí kult „Vůdce“. Hitler je jednou „mesiášem“ sestupujícím z mraků, podruhé „Hansem Sachsem“, mistrem v zástupu svých spolubojovníků, hlavní postavou s mnoha rolemi a tvářemi.“ (Reichel, 2004, s. 121)

„Po *Triumfu vůle* už nebylo nutné natáčet o Hitlerovi další film: „Zde byl jednou provždy ukázán, tak jak chtěl být viděn.“ (Reichel, 2004, s. 121)

Mezi další filmy Reifenstahlové patří *Bílé peklo na Piz Palü*, *Modré světlo*, *Den svobody* a dvoudílného filmu *Olympia*. Její filmy jsou dodnes po filmařské stránce velmi ceněny. „Obohatila film o některé technické novinky, originální záběry v pohybu, ale také působivé detaily Hitlerovy tváře.“ (Verner, 2011, s. 43)

Ve filmu *Olympia*, zachycujícího letní olympijské hry v Berlíně, použila nové metody zobrazování těla, tak aby vynikla vytrénovaná a pevná těla sportovců, ale i přesto zůstal celý film asexuální. Důvod asexuálního zobrazování těla byl jednoduchý. Film měl demonstrovat sílu a odhodlání německého národa, nikoli zobrazovat krásu lidského těla s erotickým nábojem.

2.4.4 Umění

Po nástupu nacistů k moci se umění a kultura staly politikou, „protože opoziční potenciál umění a kultury je pro každý totalitní systém nevypočitatelný a má pro něj destabilizující účinky.“ (Reichel, 2004, s. 39) „Kde mělo být svobodné umění, vládla politika, tedy teror, zákaz, represe; kde měla být emancipační politika, vládlo pseudoumění, tedy zdání krásy, harmonie, smyslové potěšení a vznešenost.“ (Reichel, 2004, s. 71)

Ve srovnání s výše zmíněnými prostředky propagandy bylo umění méně významné, dotvářelo však správný obraz říše a německého národa. „V souladu se zásadami nacistické propagandy mělo i umění za úkol proniknout

do základů širokých vrstev veřejnosti, sjednotit jejich pocity, myšlenky a vůli a povznést je.“ (Příkazská, 2011, s. 28)

Pod kontrolou Ministerstva národní osvěty a propagandy se umění a kultura obecně staly zcela uniformní a sterilní. Ztratila se jakákoliv originalita a tvořivost. Hlavním smyslem umění byla demonstrace „vrozené ušlechtilosti německého lidu“.

Umělci byli nuceni přizpůsobit svou tvorbu nacistické ideologii nebo emigrovat. Veškeré díla vytvořená v období Výmarské republiky byla označena jako „zvrhlé umění“ a byla odstraněna. V rámci útoku na toto „zvrhlé umění“ uspořádal Goebbels odstrašující výstavu. „Ze všech muzeí v zemi zkonfiskoval všechna díla německého dekadentního umění vytvořená od roku 1910, otevřel v Mnichově „výstavu zvrhlého umění“ a za autory všech děl označil Židy, kteří dokázali především díky svému postavení v tisku dovedně maskovat všechny abnormální umělecké ideje.“ (Příkazská, 2011, s. 28-29)

2.4.5 Vzdělání a výchova

Vzdělání a výchově v duchu nacistické ideologie přikládali nacisté velký význam. „Podle Adorna a spol. je osobnost každého člověka tvořena hlubokými a nevědomými silami a specifické uspořádání těchto sil pak ovlivňuje, jakou životní ideologii jedinec vyznává. Uplatňováním disciplíny a přísnosti ve vztahu pedagoga/vychovatele a dětí se tyto hierarchické, autoritativní, přísné a trestající vztahy vtiskávají do osobnostních struktur dítěte a předurčují ho k tomu, aby tento mocenský rozměr prožíval i v budoucím životě. (...) Jeho světonázor bývá charakteristický bezvýhradným lpěním na autoritě silného a mocného a pohrdavým odmítáním slabého a nízkého.“ (Příkazská, 2011, s. 29)

Nacisté se proto snažili zavést autoritářskou výchovu a formovat tak jedince již od narození. Vznikaly mládežnické spolky nazývané Hitlerjugend. Členství v těchto „výchovných“ skupinách nebylo zpočátku povinné a nabízeli spíše jen volnočasové aktivity pro děti a mládež. Postupem času se začaly tyto volnočasové aktivity úmyslně propojovat s nacistickou ideologií — brutalitou, intolerancí, drilem a demagogií. V tomto ohledu byla mládež snadný cíl. „Mládeži se daly snáze vstřípit obrazy nepřítele, nejlépe reagovala na záplavu symbolů a vlajek, byla zvláště přístupná jednoduchým klišé a heslům jako „Jeden národ, jedna říše, jeden Vůdce“

nebo „Židi jsou naše neštěstí“ (...) Mezi mladými se dala také nejsnáze vzbudit agresivita i ochota se obětovat.“ (Bedürftig, 2004, s. 384-385)

V oblasti formálního vzdělávání došlo k mnoha změnám — od čistky pedagogů, změn učebních osnov, výměny starých učebnic za nové „vhodnější“, přes povinné poslechy Hitlerových rozhlasových projevů až po povinné sledování propagandistických filmů určených přímo pro školy, které byly natáčeny od roku 1934. Školní knihovny prošly důkladnou kontrolou a každá nenacistická literatura byla odstraněna. „Stále častěji byla narušována výuka, neboť se žáci a učitelé účastnili oslav nejrůznějších nacistických svátků — od Hitlerových narozenin až po vzpomínku na padlé mučedníky nacistického hnutí. Školní nástěnky zaplnily nacistické propagandistické plakáty přispívající od počátku Třetí říše ke všeobecné atmosféře ideologické indoktrinace.“ (Evans, 2009, s. 221) To vše bylo zaštitěno řadou vládních nařízení a směrnic.

Do roku 1938 byly přepracovány učební osnovy pro všechny ročníky a všechny předměty. „Výuka německého jazyka se měla soustředit na různou podobu řeči coby výsledek rasového prostředí. Německá slovní zásoba měla sloužit při výkladu německého národního vědomí a způsobu řeči jako vyjádření charakteru. Dokonce i výuka fyziky se orientovala na témata spojená s vojenstvím jako například na balistiku, aerodynamiku a radiokomunikaci. Je samozřejmé, že mnoho základního učiva žádné zřetelné politické vazby nemělo. Biologie byla přesměrována k učení o rasách. Od roku 1935 se objevovali i učebnice aritmetiky pro základní školy připravované podle nových pokynů ministerstva. Jejich základním rysem se stala aplikace „společenské aritmetiky“; zařazené příklady byly koncipovány tak, aby podprahově ovlivňovaly žáky. Ti měli například vypočítat, jakou finanční částku stát vynakládá na život duševně nemocných lidí v psychiatrických ústavech. „Podíl nordické krve mezi Němci je odhadován na 4/5 populace“, sděloval jeden ze slovních příkladů a pokračoval: „Třetinu z nich lze považovat za plavovlasé. Kolik plavovlasých lidí bude podle těchto odhadů v celé německé populaci čítající 66 milionů osob?“ Zeměpis na základě nacistické ideologie zdůrazňoval pojmy „domov, rasa, hrdinství a vitalismus“ – právě tak zněly názvy kapitol v jedné příručce pro učitele. Výklad o podnebí se spojoval s tématem rasy a učitelům připomínal, že téma Orientu je dobrým způsobem jak přistoupit k „židovské otázce“. Mnoho učebnic zeměpisu propagovalo pojmy jako „životní

prostor“ či „krev a půda“ a posilovalo mýtus o německé rasové nadřazenosti. Mapy světa a nové učebnice zdůrazňovaly důležitost geopolitiky, nepřímo podporovaly koncepci „jednoho národa a jedné říše“ a věnovaly se středověké expanzi germánských kmenů napříč východní a střední Evropou.“ (Evans, 2009, s. 221-222)

3 Situace postižených v Třetí říši

Jedním z prostředků nacistické propagandy bylo záměrné vytváření stereotypů, vyvolávajících negativní představy a obrazy o určitých skupinách obyvatelstva, mimo jiné i o lidech s postižením. Stereotypy měly u veřejnosti vzbuzovat pocit, že je daná skupina „nepřítel“ Říše omezuje či dokonce ohrožuje, a že zásahy představitelů Říše proti těmto skupinám obyvatelstva jsou správné a žádoucí. V případě lidí s postižením se jednalo o jejich sterilizaci a později o jejich vraždění v rámci Akce T4, které byly uskutečňovány ve jménu rasové hygieny.

Pomineme-li nucené sterilizace a následné vyvražďování lidí s postižením, byli tyto lidé zasaženi perzekucí ze strany státu od samotného počátku Třetí říše. „Již v roce 1933, v prvním roce vlády nacistů, byly radikálně sníženy výdaje na péči o invalidy a postižené. V roce 1933 zaplatili německé pojišťovny za invalidy celkem 41,5 milionu RM, tedy o 10 milionů méně než v roce 1932, poznamenaném hlubokou ekonomickou krizí. V prvních letech nacistického režimu bylo zrušeno mnoho ústavů, které se věnovaly péči o staré lidi a invalidy.“ (Proctor, 2009, s. 203) „V průběhu 30. let výdaje na péči o duševně choré postupně klesaly, a to na 40, 39, a dokonce 38 feniků na osobu na den. Pak už zbýval jen krůček k tomu, přestat s péčí úplně.“ (Proctor, 2009, s. 204)

Dalším zásahem do života lidí bylo vydání zákona o dědičném zdraví 18. října 1935. Tímto zákonem byly zakázány sňatky v případech, kdy jeden z partnerů trpěl dědičnou nebo duševní nemocí. Každý kdo chtěl uzavřít manželství, musel prokázat, že splňuje podmínky zákona. (Evans, 2009) „V praxi se žádosti o lékařské vyšetření omezovaly na případy, u nichž vyvstaly pochybnosti týkající se zdravotní způsobilosti potenciálních novomanželů (...) Bylo také pravděpodobné, že lidé, kteří se dostali do konfliktu s tímto zákonem, se stanou obětí sterilizačního programu“ (Evans, 2009, s. 420)

3.1 Myšlenka „čisté“ rasy

Úvahy o „čisté“ a zdravé rase nepochází přímo z hlav nacistických představitelů, a ani sám Adolf Hitler není jejich autorem. Tyto tendence existovali ve společnosti již dříve. Např. již v roce 1895 varoval Alfred Ploetz ve svém spisu „před různými druhy sociální „kontraselekcí“ (např. krvavými válkami, revolucemi či péčí o nemocné a podřadné jedince), které podle něj vedou k degeneraci rasy. Pokud mají

přežít jen ti nejsilnější a nejzdravější, je podle něj nutné působení těchto kontraselektivních sil zamezit. (...) Především však Ploetz varoval před lékařskou péčí o „slabé“ jedince, protože to umožňuje přežití a rozmnožování osob, které by bez lékařské péče nepřežily. (...) Tradiční lékařská péče tak pomáhá jednotlivci, ale ohrožuje rasu. Ploetz volal po novém druhu hygieny: po rasové hygieně (pojem Rassenhygiene zavedl on), která by se neohlížela jen na dobro jednotlivce, ale celé rasy.“ (Proctor, 2009, s. 22)

Ernst Rüdin, který se později podílel na vzniku Zákona o sterilizaci, už v roce 1911 napsal: „Všechny národy musí s sebou vláčet mimořádně velký počet méněcenných, neduživých, chorých a mrzáků...rasová hygiena žádá u státní správy organizaci systematického pátrání po těchto lidech“ (Vojtko 2005, s. 37)

Dalším „odborníkem“ na eugeniku, na kterého se později nacisté odvolávali, byl sociální hygienik Výmarské republiky Grotjahn, který se nebál jako jeden z mála prosazovat nucenou sterilizaci. Ta měla řešit obavy, že podřadné skupiny — slabí, nemocní a postižení — se množí rychleji než zdraví a talentovaní členové společnosti.

Již v 20. letech existovali úvahy o založení Říšského institutu pro lidskou genetiku a populační vědu, který měl získávat informace a poznatky pro boj proti „tělesné a duševní degeneraci německého národa“. Emil Rösle byl toho názoru, že takový institut by mohl poskytnout teoretické základy pro vznik legislativy, která by bránila sňatkům duševně chorých. (Proctor, 2009, s. 48)

V souvislosti s 20. lety 20. století můžeme zmínit ještě Německou asociaci pro zdokonalení národa a genetiku (Deutscher Bund für Volksaufartung und Erbkunde). Asociace se silně vymezovala proti nordickému hnutí, ale i přesto „požadovala např. sterilizaci lidí tělesně či duševně méněcenných a zasazovala se o boj proti venerickým chorobám a narkotikům jakožto „vnějším nepřátelům dědičnosti“ (Proctor, 2009, s. 55-56)

Jak tedy můžeme vidět z příkladu Německé asociace pro zdokonalení národa a genetiky, nebyly snahy o likvidaci „méněcenných“ záležitostí pouze nacistů. Můžeme mluvit o trendu té doby, a to po celém světě. Např. v pětácti severoamerických státech byla sterilizace duševně postižených lidí uzákoněna již v roce 1899. (Burleigh, 2008) A možná proto se nakonec sterilizace a eutanazie v Třetí říši nesetkaly s větším odporem u lékařů, kteří je prováděli.

Mezi lékaři nalezneme také jedince, kteří přešli od slov k činům, ještě před nástupem nacistů a vydáním Zákona o sterilizaci. Ilegální sterilizace prováděl např. v roce 1897 heidelberský gynekolog Edwin Kehrer nebo od roku 1928 Rainer Fetscher.

3.2 Zákon o sterilizaci

I přes opakované pokusy zdravotních úřadů prosadit návrhy na povolení jistých forem dobrovolné sterilizace zůstala v Německu sterilizace až do roku 1933 nezákonná.

Důležitou roli v tvorbě nacistické legislativy o sterilizacích sehrál výsledek jednání ze září 1932 mezi výkonným výborem Německé lékařské asociace a Pruskou zdravotní radou. „Rada odhlasovala souhlas s omezenou, lékařsky sledovanou, dobrovolnou sterilizací, která měla zastavit rozmnožování osob geneticky defektních. Na podzim roku 1932 byl německému parlamentu předložen zákon, který by dobrovolnou sterilizaci povolil. Zákon o sterilizaci, který přijala nacistická vláda, pouze pozměnil formulaci výmarského návrhu a povolil nucenou sterilizaci z „eugenických důvodů.“ (Proctor, 2009, s. 114)

Zmíněný Zákon o sterilizaci neboli Zákon o předcházení geneticky postiženým potomků (Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses) byl schválený 14. července 1933. V účinnost však vstoupil až 1. ledna 1934. Na vzniku tohoto zákona, jako na vytváření většiny rasových programů Říše, se podílel Úřad pro rasovou politiku, vedený dr. Waltrem Grosse. „Rozsáhlé poznámky k interpretaci zákona pak vypracovali tři hlavní představitelé oboru rasové hygieny: Ernst Rüdin, Erthur Gütt a právník Falka Ruttke.“ (Proctor, 2009, s. 108)

Podle tohoto zákona mohl být sterilizován každý člověk, u kterého genetický soud (Erbgesundheitsgericht) shledal, že trpí některou z „genetických“ nemocí. Mezi „genetické“ nemoci byla řazena: vrozená slabomyslnost, schizofrenie, manio-depresivní psychóza, genetická epilepsie, Huntingtonova choroba, dědičná slepota a hluchota, těžké tělesné znetvoření (lomivost kostí, trpasličí růst, vybočení nohou či vrozené vymknutí kyčlí) nebo těžký alkoholismus. (Burleigh, 2008)

Tabulka 1: Důvody udávané při uplatňování Zákona o sterilizaci z roku 1933 (Proctor, 2009, s. 121)

	K. H. Bauer (6052 mužů)	Studie Mikulicz-Rosecki (6032 žen)	Verschuer (325 mužů i žen)
Vrozená slaboduchost	42,9 %	66,8 %	29,6 %
Schizofrenie	25,4 %	22,6 %	34,4 %
Dědičná epilepsie	13,4 %	8,1 %	24,6 %
Těžký alkoholismus	5 %	0,5 %	6,8 %
Maniodepresivní šílenství	1,6 %	0,5 %	2,8 %
Dědičná hluchota	1,4 %	1,5 %	0,6 %
Dědičná slepota	1,2 %	1,5 %	-
Huntingtonova choroba	0,2 %	1,5 %	0,3 %
Vážná fyzická deformita (dědičná)	0,2 %	1,5 %	0,9 %
Bez udání diagnózy	8,7 %	-	-

„Německý Zákon o sterilizaci měl být eugenický a bylo výslovně řečeno, že nemá být vnímán jako kárný prostředek: osoby, u nichž byla sterilizace nařízena, tedy neměly být vnímány, jako by se dopustily nějakého zločinu, za který jsou trestány. Rudolf Ramm charakterizoval sterilizaci jako oběť, kterou jednotlivec přináší v důsledku „osobní tragédie“ způsobené tím, že se narodil s defektem. Tím, že se podrobí sterilizaci, „přetrhne článek v řetězu generací a přinese oběť v zájmu národa.“ (Proctor, 2009, s. 114)

Zákon o sterilizaci měl být neutrální v otázkách rasy i pohlaví. „Následující dodatky zákona zaváděly sterilizaci dětí nad deset let, přestože pod zákon přímo spadali jedinci až od čtrnácti let, povinnost nechat se prohlédnout soudními lékaři, odejmutí práva na právní zastoupení osobám předváděným před soudy dědičného zdraví a v roce 1935 schválení eugenického potratu u žen do šestého měsíce těhotenství včetně.“ (Burleigh, 2008, s. 299)

Silný zdravý národ a finanční stránka věci byly hlavními důvody, které propagandisté předkládali veřejnosti, aby zdůvodnili nutnost tohoto zákona a ospravedlnili proces nucených sterilizací. „Rasoví hygienici sdělili mezinárodnímu tisku, že náklady na tento program dosáhnou přibližně 14 miliónů říšských marek (v té době to bylo přes 5 miliónů amerických dolarů). Úředníci však také dodali, že tyto výdaje jsou mizivé ve srovnání s tím, kolik dědičné nemoci stojí národ jako celek — to odhadovali na 350 miliónů až jednu miliardu říšských marek ročně. Walter Gmelin, ředitel Zdravotního úřadu ve Schwäbisch-Hall, předpokládal, že Německo díky Zákonu o sterilizaci během následujících několika desetiletí ušetří miliardy marek.“ (Proctor, 2009, s. 115)

3.2.1 Zákon o sterilizaci v praxi

Velkou roli v procesu sterilizací hráli lékaři. Ze zákona měli povinnosti registrovat každý případ genetické nemoci, o kterém věděli. Výjimkou byly ženy nad 45 let, u kterých se předpokládalo, že již nebudou mít žádné potomky. V případě, že by lékař geneticky chorou osobu zatajil, hrozila mu podle článku 9 zákona pokuta ve výši až 150 říšských marek.

Ochota lékařů spolupracovat byla vysoká. Dokládá to nařízení ministra vnitra bádenským lékařům. V nařízení mírnil jejich horlivost. Zdůrazňoval, že „nemá cenu zatěžovat genetické soudy žádostmi o sterilizaci šedesátiletých alkoholiků, desetiletých slaboduchých dětí, idiotů ve vegetativním stavu nebo katatonických žen ve věku nad čtyřicet pět let — zvláště pokud tu jsou jiní lidé, v plodném věku, kteří sterilizaci potřebují. Ministr také dodal, že sterilizace osob se šesti prsty, rozštěpem rtu či patra, s vrozenou dislokací kyčle nebo jinými menšími defekty by se měla odložit na dobu, kdy budou sterilizováni nositelé „nebezpečnějších“ genetických postižení.“ (Proctor, 2009, s. 278)

Ochotně s úřady spolupracovali také ředitelé léčeben pro duševně nemocné. Přibližně 2/3 osob, které byly nuceny podstoupit sterilizaci, byli pacienti těchto léčeben. „Mnozí ředitelé těchto zařízení horlivě procházeli materiály pacientů, aby mezi nimi hledali vhodné kandidáty. Podíl údajných schizofreniků mezi těmito lidmi dosáhl neobvykle vysoké úrovně. V ústavu pro choromyslné v Kaufbeuren-Irsee se nakonec rozhodlo, že pod pravomoc nového zákona spadá neuvěřitelných 82 procent ze zdejších 1409 pacientů, jinde činil podíl přibližně jednu

třetinu. Pro mnoho ředitelů představovala sterilizace pacientů lákavou možností, neboť její provedení u řady z nich znamenalo, že budou propuštěni z léčení. Týkalo se to zvláště mladších, ne tak těžce postižených lidí. V praxi to vedlo k závěru, že čím větší byla naděje konkrétního jedince na vyléčení, tím větší byla pravděpodobnost, že se budou muset podrobit sterilizaci. V psychiatrickém ústavu v Eglfing-Haaru dvě třetiny pacientů sterilizovaných během roku 1934 v následujících několika měsících opravdu propustili. V podobném zařízení v Eichbergu se dočkalo v roce 1938 urychleného propuštění osmdesát procent sterilizovaných pacientů. V důsledku toho se snížily výdaje — a to právě v době, kdy psychiatrické ústavy musely stejně jako ostatní zařízení podobného druhu čelit krácení výdajů.“ (Evans, 2009, s. 411)

„Za účelem sterilizace vycházející z dědičných chorob a překračující hranice ústavů se pátralo po bývalých pacientech, a prověřovaly se dokonce velmi vzdálené rodinné vazby. Ve starých složkách pacientů se hledaly informace o celé rodině. Muž léčený v roce 1921 s psychopatickou chorobou, který se mezitím stal úspěšným drobným podnikatelem, byl o 14 let později vystaven návrhu na sterilizaci, a to přestože „psychopatie“ nebyla v legislativě zmíněna.“ (Burleigh, 2008, s. 300)

3.2.1.1 Soudy genetického zdraví

Každý zaregistrovaný případ byl předložen příslušnému soudu genetického zdraví. „Lidé měli více důvěry k soudům, než ke stranickým či správním orgánům. Tím, že probíhalo řízení před soudem, bylo vyvoláno zdání o legitimnosti procesu a nehumánní zásahy byly považovány za spravedlivé a v souladu s právem.“ (Tauchen, Škodová, 2008, s. 5) „O volném hodnocení důkazů či soudcovské nezávislosti při rozhodování však nemůže být vůbec řeč. Soud sice nebyl povinen ve svém usnesení nařídít nucenou sterilizaci, nýbrž na soudce byl vyvíjen ze všech stran velký nátlak, což se také projevilo na jejich rozhodování.“ (Tauchen, Škodová, 2008, s. 8-9)

„Původně se počítalo se zřízením 1700 soudů genetického zdraví (Erbgesundheitsgerichte) a odvolávacích soudů genetického zdraví (Erbgesundheitsobergerichte), které měly rozhodovat o tom, kdo by měl být sterilizován.“ (Proctor, 2009, s. 115) Nakonec však bylo zřízeno „pouhých“ 220 soudů genetického zdraví a 18 soudů odvolacích. (Burleigh, 2008)

„Verdikty se vynášely na základě informací dodávaných úředníky pro veřejné zdraví a řediteli institucí jako státní sanatoria, kliniky, domovy důchodců či zvláštní školy. Další informace poskytovali úředníci státní sociální správy.“ (Evans, 2009, s. 409)

Soudy genetického zdraví byly přidruženy k občanskoprávním soudům. Předsedal jim vždy jeden právník a dva lékaři, z nichž jeden měl být odborníkem na genetickou patologii. „Aby nedošlo k porušení důvěrnosti informací, byla jednání soudu tajná. Lékařům bylo ale také sděleno, že o tom, co předložili genetickým soudům, nemají příslušného pacienta informovat. K údajům o pacientově genetickém zdraví měl mít přístup jen lékař, který případ předkládal, a členové genetického soudu. Soudy měly právo vyžádat si lékařské záznamy a nemocnice i lékaři měli zákonnou povinnost těmto žádostem vyhovět.“ (Proctor, 2009, s. 117)

První soud genetického zdraví byl zřízen v Berlíně 15. března 1934. „Během prvních dvou měsíců své existence rozhodl o 348 případech a nařídil 325 sterilizací. Ve 143 případech požádal o sterilizaci dotyčný jedinec sám, v ostatních případech o ni žádali lékaři pracující v nemocnicích, státní či soudní lékaři nebo právní zástupci či poručníci osob, o které se jednalo.“ (Proctor, 2009, s. 119)

Následně bylo zřízeno dalších 181 soudů genetického zdraví a odvolacích soudů genetického zdraví. „Během prvního roku platnosti Zákona o sterilizaci dostaly genetické soudy 84 525 žádostí o sterilizaci: ve 42 903 případech se jednalo o muže a ve 41 622 o ženy. Během té doby soudy rozhodly o 64 499 případech: v 56 244 případech sterilizaci doporučily a ve 3 692 rozhodly proti, 4563 žádostí bylo buď staženo, nebo odloženo. Soudy rozhodly, že by se sterilizace měla provést, ve více než 90% žádostí.

Nadšení, s nímž soudy rozhodovaly o „dědičně méněcenných osobách“, se v různých částech země lišilo. Během prvního roku platnosti zákona byl nejaktivnější genetický soud v Drážďanech, který rozhodl ve 4152 případech. Na druhém místě se ocitl Berlín s 3509 případy, a na třetím Hamm s počtem 3095. Nejméně případů bylo zaznamenáno v Oldenburgu (473), Marienwrderu (285) a Braunschweigu (212).“ (Proctor, 2009, s. 119)

Přes počáteční nadšení ze Zákona o sterilizaci, se postupem času objevovala i jeho kritika. Jednalo se převážně o spory ohledně provádění zákona. „Gerhard Wagner napsal 19. května 1937 dopis Hitlerovi, v němž si stěžoval, že Güttův,

Rüdinův a Ruttkeho komentář k zákonu umožňuje sterilizaci bez dostatečných důkazů o tom, že defekty, o něž se jedná, jsou opravdu genetické povahy. Wagner se domníval, že by se genetické soudy při diagnostice slaboduchosti či schizofrenie měly méně opírat o vyšetření fyzického stavu či inteligenční testy a spoléhat více na rodinnou anamnézu.“ (Proctor, 2009, s. 128-129) Svě námitky vůči sterilizaci následně rozvinul v dopise, který napsal 24. ledna 1938 Himmlerovi. V tomto dopise „vyjádřil také obavy, že pokud budou němečtí rasoví hygienici pokračovat v „honu na čarodějnice“ a zaměřovat se na slaboduché (tedy pokud bude docházet k Minderwertigkeitsschnüfflerei), lidé ztratí důvěru v celou zdravotní politiku vlády. Navrhl také, aby na vykonávání Zákona o sterilizaci pečlivěji dohlížela národně socialistická strana.“ (Proctor, 2009, s. 129)

Na Wagnerovi připomínky reagoval sám Ruttke, spoluautor poznámek k interpretaci Zákona o sterilizaci. „Obvinil Wagnera, že přemýšlí individualisticky a nebere v úvahu celý „druh“, a varoval před tím, že pokud by mělo být Wagnerovi vyhověno, pak by během několika málo generací musela být většina německých dětí operována kvůli rozštěpu rtu či patra, vrozené dislokaci kyčelních kloubů nebo jiné genetické poruše.“ (Proctor, 2009, s. 129)

Od května 1938 se uvažovalo o revizi Zákona o sterilizaci, byla zřízena komise, v níž zasedali Wagner, Hans Pfundtner a Hans-Heinrich Lammers.

Dne 11. června 1938 došlo ke změně ve složení genetických soudů. Kromě právníka a lékařů se na rozhodování soudů genetického zdraví měli podílet také dva řadoví občané, kteří mají osobní zkušenost s rodinným životem, a jeden z nich měla být žena. „Himmler uvedl, že noví členové soudů by se měli zabývat „otázkami mateřství“. Měli to být lidé žijící v manželství s dětmi a měli mít nějakou vedoucí úlohu v nacistické straně.“ (Proctor, 2009, s. 130)

„Podle plánů na revizi Zákona o sterilizaci, které vypracovala Himmlerova kancelář, měl být před podáním jakékoliv žádosti ke genetickému soudu uvědomen místní Gauleiter. Ten měl možnost vznést námitky a uvědomit o nich lékaře pracujícího u genetického soudu. V Himmlerově memorandu stálo, že rozhodnutí v oblasti genetické péče nelze považovat za čistě lékařskou záležitost: mělo se také brát v úvahu, zda rozhodnutí soudu přispívá k „produktivní hodnotě, kterou daná osoba a její rodina má pro národní společenství“. Rozhodnutí soudu měla být

sdělována místnímu Gauleiterovi, aby se zajistilo, že je zákon uplatňován způsobem „blízkým životu a národu (lebensnahe und volksnahe).“ (Proctor, 2009, s. 130)

Problém nastal ve chvíli oficiálního oznámení změn zákona. Ministra spravedlnosti Franze Gürtnera rozčílilo, že o rozhodnutí změnit zákon nebyl nikým informován a v dopise z 20. května 1938 Reinhard Heydrich Himmlerovi „vyjádřil obavy, že za dané situace bude Říšské ministerstvo spravedlnosti genetické soudy nejspíše zcela ignorovat.“ (Proctor, 2009, s. 130)

3.2.1.2 Odvolací soudy genetického zdraví

Každý člověk „odsouzený“ soudem genetického zdraví ke sterilizaci, měl ze zákona možnost se proti rozhodnutí do 14 dní odvolat. „V roce 1934 se proti rozhodnutí o sterilizaci odvolaly bezmála 4000 osob (přibližně 7% celkového počtu). Ve 377 případech odvolání uspělo, ale velká většina osob svůj případ prohrála (3559).“ (Proctor, 2009, s. 120) Za celou dobu vlády nacistů změnilly odvolací soudy genetického zdraví pouhá 3% rozhodnutí soudů genetického zdraví.

V případě, že „dotčená osoba neuposlechla výzvy, aby se dostavila k provedení chirurgického zákroku, mohla být předvedena policií do ústavu, který určil úřední lékař. Zákrok však nemusel být proveden v případě, pokud osoba trpící dědičnou nemocí svolila se svou dobrovolnou internací v uzavřeném ústavu a zároveň sama nesla léčebné náklady. Usnesení o nucené sterilizaci však nebylo zrušeno, byla pouze odsunuta jeho vykonatelnost po dobu, kdy postižený pobýval v tomto léčebném zařízení.“ (Tauchen, Škodová, 2008, s. 10)

Mezi odvoláními nalezneme také odvolání proti rozhodnutí soudu nesterilizovat. „V roce 1934 se 287 osob odvolalo, protože soud jejich žádost o sterilizaci zamítl: 179 odvoláním bylo vyhověno, 108 nikoliv.“ (Proctor, 2009, s. 120)

3.2.2 Metody sterilizace

Většina sterilizací se prováděla u žen podvázáním vejcovodů a u mužů tzv. vasektomií neboli přerušáním chámovodu. Tyto metody sterilizace byly však z masového měřítká časově i finančně nákladné. „U mužů se jednalo o relativně jednoduchý zákrok, který si vyžadoval jen místní umrtvení. Operace sama trvala pět až deset minut. U žen ale podvázání vejcovodů vyžadovalo hospitalizaci na osm až patnáct dní, a někdy i delší.“ (Proctor, 2009, s. 122).

Bylo běžné, že se lékaři předháněli v plnění sterilizačních kvót. Tato „soutěž“ mezi lékaři nacistům vyhovovala, protože právě díky ní „výzkum sterilizace a technik jejího provádění se rychle stal jedním z nejmasivnějších odvětví lékařského průmyslu.“ (Proctor, 2009, s. 122) Byly tak vyvinuty techniky rychlejší sterilizace, která nevyžadovala pobyt v nemocnici.

Výzkum rychlých metod sterilizace dosáhl svého vrcholu po vypuknutí války. Nacisté k těmto výzkumům využívali vězně koncentračních táborů a zajatce z okupovaných zemí. Např. „v roce 1942 dal šéf SS Heindrich Himmler svolení k tomu, aby gynekologové vyvíjeli metody sterilizace pomocí rentgenových paprsků, které by nevyžadovaly pobyt v nemocnici a mohly být užity bez vědomí „pacienta“.“ (Proctor, 2009, s. 123) Jedním z lékařů zabývajících se touto metodou byl Viktor Brack. „K praktickému nenápadnému provádění sterilizace doporučil Brack instalovat aparaturu tak, aby člověk mohl být intenzivně ozařován třeba při vyplňování nějakého dotazníku. Vypočítal, že s jednou aparaturou bude možno kastrovat 150 — 200 osob denně.“ (Zámečník, 2010, s. 85) Téhož roku byl schválen také výzkum dr. Clauberga. „Calubergova metoda spočívala v tom, že pod záminkou hromadných gynekologických prohlídek měla být ženám vstříknuta do dělohy kapalina způsobující destrukci pohlavního ústrojí.“ (Zámečník, 2010, s. 88)

Obdobnou metodu používal již od konce 20. let gynekolog Felix Mikulicz-Radecki. „Šlo o zjizvení vejcovodů injekcemi oxidu uhličitého. Tato procedura byla sice jednodušší než podvázání vejcovodů, ale nebyla bez rizika. Když Mikulicz-Radecki v roce 1935 studoval záznamy o 6032 sterilizací provedených touto technikou, zjistil, že 33 pacientek zemřelo na komplikace (většinou na plicní embolii).“ (Proctor, 2009, s. 122)

Další metodou sterilizace žen byla sterilizace rentgenem. Ta se na základě nařízení ze dne 25. února 1936 prováděla u žen starších 38 let, u kterých bylo podvázání vejcovodů rizikové. „Jedna studie zjistila, že tímto způsobem bylo prováděno přibližně 12% všech sterilizací — šlo přitom o operaci, o níž i nacisté věděli, že se v podstatě rovná kastraci pacienta.“ (Proctor, 2009, s. 123)

Bez ohledu na zvolenou metodu sterilizace byla úmrtnost asi půl procenta. „Pokud tedy uvážíme, že bylo sterilizováno kolem 400 000 lidí, pak na její následky zemřelo asi 2000 osob.“ (Proctor, 2009, s. 123)

3.2.3 Ukončení sterilizací

„Nucené sterilizace z velké části skončily se začátkem druhé světové války: po roce 1939 bylo provedeno jen přibližně 5% sterilizací.“ (Proctor, 2009, s. 128) Podle R. N. Proctora existují dvě vysvětlení: jedním možným vysvětlením je, že v Říši již nebylo mnoho lidí, kteří by odpovídali kritériím daným Zákonem o sterilizaci, a ještě nebyli sterilizováni; druhým, pravděpodobnějším vysvětlením, je příprava a následné spuštění programu eutanazie, při kterém byli lidé rovnou zabíjeni. (Proctor, 2009)

K definitivnímu zrušení genetických soudů však došlo až 8. ledna 1946.

3.2.4 Sterilizace v číslech

„Původní odhady celkového počtu lidí, kteří byli v době vlády nacistů sterilizováni, se pohybovaly mezi 300 — 350 000 osob. Gisela Bocková však prokázala, že šlo spíše o počet blížíící se 400 000. (...) Většina těchto sterilizací byla provedena během prvních čtyř let platnosti zákona (tedy v letech 1934 — 37), v době, kdy průměrný počet sterilizací v Německu každoročně prováděných přesahoval 50 000.“ (Proctor, 2009, s. 122)

3.2.5 Odškodnění sterilizovaných osob

Po skončení druhé světové války přišla na řadu otázka odškodnění osob, které byly sterilizovány. Protože však podobné zákony o sterilizaci platily i nadále např. v USA nebyly nucené sterilizace klasifikovány jako válečné zločiny a odškodnění bylo poskytnuto pouze osobám, které dokázaly, že byly sterilizovány v rozporu se Zákonem o sterilizaci, tedy že netrpěly genetickou nemocí podle zákona. (Proctor, 2009, s. 131)

3.3 Eutanazie (Akce T4)

Období sterilizací bylo předzvěstí pozdějších drastičtějších opatření. Cílem nacistů byla úplná eliminace osob považovaných za geneticky defektní. Za tímto účelem byl zpuštěn program Eutanazie. Jednalo se o přísně tajnou operaci, a proto dostala krycí název Akce T4, což se vztahovalo k adrese sídla Neziskové korporace pro převoz pacientů, pod kterou celá operace spadala. Ta sídlila v Berlíně na Tiergartenstrasse 4.

Jak jsem již zmínila výše, myšlenka eutanazie nebyla nová. Spory a debaty o ukončení „životů nehodných žití“ (lebensunwertes Leben) se vedly již před nástupem Hitlera k moci, a to po celém světě. „Na konci 19. století vědci píšící pro britský Westminster Review debatovali o výhodách zabíjení lidí duševně chorých, o tom, že by se společnost měla zbavit „této strašlivé zátěže“. (Proctor, 2009, s. 195)

Držitel Nobelovy ceny Alexis Carrel ve své knize *Man the Unknown* vydané roku 1935 „navrhoval, aby zločinci a lidé duševně choří byli „humánně a ekonomicky odstraňováni v malých institucích provádějících eutanazii, které by měly k dispozici vhodné plyny.“ (Proctor, 2009, s. 198)

Dalším zastáncem eutanazie byl W. G. Lennox, který v roce 1938 řekl, „že takováto záchrana životů „nakládá břímě na ramena společnosti“, a chtěl lékaře přimět k tomu, aby si uvědomili „milost, jakou by smrt byla pro od narození bezduché, nevyléčitelně nemocné, kteří si přejí zemřít, i dobrodiní, jaké by bylo prokázáno postiženým, kteří by se nemuseli narodit.“ (Proctor, 2009, s. 198)

„V Německu vyšla v roce 1920 kniha *Souhlas k ukončení života, který není hoden žití*, právníka Rudolfa Bindinga a psychiatra Alfreda Hocheho.“ (Kornetová, 2011, s. 21) Ve své knize „Tvrдили, že právo na život je něco, co si lidé musí zasloužit a zdůvodnit, co by se nemělo dogmaticky předpokládat.“ (Proctor, 2009, s. 196)

„Knihu využil lékař Gerhard Wagner, který se obrátil na Adolfa Hitlera s požadavkem, aby duševně nemocní a defektní pacienti psychiatrických ústavů (včetně dětí) byli usmrcováni.“ (Kornetová, 2011, s. 21)

Sám Wagner pak přednesl svůj plán eutanazie také na norimberském sjezdu v roce 1935. „Wagner se odvolával na Fritze Lenze a jeho tvrzení, že průměrný počet členů „méněcenné“ rodiny je skoro dvakrát vyšší než velikost zdravé rodiny. Proto prý počet duševně chorých v posledních sedmdesáti letech vzrostl o 450%, zatímco celkový počet obyvatelstva se zvýšil jen o 50%. Méněcenní lidé žijí tedy na úkor zdravých: „Na geneticky postižené vydáváme více než miliardu říšských marek. Srovnajte to se 766 miliony, které vydáváme na policii, nebo 713 miliony na místní samosprávu a uvidíte, jaká přítěž a nevídané příkoří to je pro normální, zdravé členy naší populace.“ (Proctor, 2009, s. 199-200) Mimo to ve své projevu citoval také jistého židovského doktora Ullmanna, který tvrdil, že mezi lety

1871 — 1900 vzrostlo relativní zastoupení Židů a Němců v německých psychiatrických ústavech z 29 : 22 na 163 : 63. (Proctor, 2009)

Hitler byl velkým zastáncem eutanazie. Podle svědectví jeho osobního lékaře, Karla Brandta, se Hitler „již před rokem 1933 rozhodl, že se jednoho dne pokusí odstranit osoby duševně choré a postižené.“ (Proctor, 2009, s. 199) I přesto, že „konkrétní plány na ukončení všech německých „životů nehodných žití“ se začaly projednávat až na sjezdu národně socialistické strany v Norimberku v roce 1935“ (Proctor, 2009, s. 199), povolil Hitler vybraným Gauleiterů NSDAP, aby prováděli eutanazii tajně v předem vybraných psychiatrických ústavech nedlouho poté, co se chopil moci. (Proctor, 2009)

3.3.1 Dětská eutanazie

První vražda ve jménu zdravého německého národa byla provedena na přelomu let 1938 a 1939. Jistý Knauer požádal samotného Hitlera, „aby se jeho dítěti, které se narodilo slepé, retardované a bez ruky a bez nohy smělo dostat „smrti z milosti“ čili eutanazie.“ (Proctor, 2009, s. 204) Hitler následně pověřil svého osobního lékaře, aby případ prověřil. V případě, že by prohlášení otce bylo pravdivé, měl Brandt lékařům eutanazii dítěte povolit. Werner Catel, lékař dítěte, s „milosrdnou smrtí“ souhlasil. (Proctor, 2009)

Na základě tohoto případu byl Brandt Hitlerem pověřen ustanovením poradního sboru, který by měl nestarost přípravu zabíjení deformovaných a retardovaných dětí. „Odpovědnost za celou operaci mělo mít Hitlerovo kancléřství, ale v zájmu udržení v tajnosti byl projekt plánován pod krycím jménem Říšský výbor pro vědeckou evidenci těžkých, geneticky podmíněných nemocí (Reichsausschuss zur wissenschaftlichen Erfassung von erb-und anlahebedingter schwerer Leiden).“ (Proctor, 2009, s. 205) Ve výboru zasedli Karl Brandt, Helmut Unger, dětský lékař Ernst Wentzler, psychiatr Hans Heinze a dětský lékař Werner Catel. (Proctor, 2009)

Jako vhodný argument pro přípravu dětské eutanazie posloužil Hitlerovi a výše zmíněným průzkum Ewalda Meltzera z roku 1920. Průzkum byl proveden mezi 162 rodiči postižených dětí. „Ptal se jich, zda by souhlasili s usmrcením svého dítěte, a pokud ano, tak za jakých okolností. Překvapivě velký počet respondentů byl nějaké formě eutanazie nakloněn: 119 (73%) rodičů řeklo ano, s různými výhradami, a jen 4 návrh zcela kategoricky odmítli.“ (Proctor, 2009, s. 213) Z další otázky pak

vyplývalo, že část rodičů si nepřála znát pravou příčinu smrti svého dítěte. Toto zjištění nakonec nacisté využili jako zdůvodnění nutnosti skrývat pravou povahu celé akce. (Proctor, 2009)

„V srpnu 1939 byli lékaři a porodní asistentky vyzváni k registraci nově narozených postižených dětí u místních úřadů. Registrovány měly být německé děti trpící idiocí nebo mongolismem (zvláště ve spojení se slepotou nebo hluchotou), mikrocefalií či hydrocefalií buď závažnou, nebo postupující, zvláště pak chybějícími údy, deformacemi hlavy, rozštěpem páteře nebo s tělesnou vadou způsobenou například spastickou.“ (Zeman, 2013, s. 82)

„Registraci výbor zdůvodnil snahou „objasnit jisté vědecké otázky v oblasti vrozených deformit a mentální retardace. Nařízení také přikazovalo, aby lékaři, kteří mají v péči dítě ve věku do tří let trpící některým z těchto poškození, poslali zprávu místním úřadům. K tomuto účelu pak dostali lékaři po celé Říši podrobné dotazníky.“ (Proctor, 2009, s. 205) Za každou registraci či vyplněný dotazník dostali odměnu 2 říšské marky. (Proctor, 2009)

„Originál dotazníku byl založen na ústředí T4 a fotokopie byla dodána třem znalcům, vesměs renomovaným psychiatrům, k posouzení.“ (Zámečnick, 2010, s. 21) Znalci, kteří měli posoudit vhodnost eutanazie, byli Catel, Heinze a Wentzleri. „Děti, které měly zemřít, dostaly na dotazník červené znaménko „plus“, děti, které směly žít, dostaly modré „minus“.“ (Proctor, 2009) Osudy dětí byly v rukou lidí, kteří je nikdy neviděli a rozhodovali pouze na základě vyplněných formulářů.

Děti, které byly odsouzeny zemřít, byly posílány do některého z 28 tzv. meziústavů, které byly narychlo zřízeny. „Mezi těmito institucemi byly i některé z nejstarších a nejváženějších německých nemocnic (např. Eglfing-Haar, Brandenburg-Görden, Hamburg Rothenburg a Uchtspringe či Meseritz-Obrwalde).“ (Proctor, 2009, s. 206) „Na těchto speciálních klinikách byly pak děti podrobeny intenzivním testům, z nichž některé zahrnovaly bolestivé experimenty.“ (Burleigh, 2008, s. 321) Jednalo se převážně o výzkum mozku, a výzkum preventivních očkovacích látek. „Odtud byly postupně převáženy do likvidačních základen, tzv. ústavů pro eutanazii, a zde ihned usmrcovány.“ (Zámečnick, 2010, s. 21)

Děti byly usmrcovány injekcemi morfia nebo barbituráty, v některých ústavech nechávali děti v nevytápěných místnostech umřít na podchlazení či pomalu vyhladovět, až zemřely „přirozenou smrtí“. „Ludvík Lehner, který se účastnil

exkurze u dr. Hermanna Pfanmüllera, vypověděl, že v místnosti, kde leželo patnáct až pětadvacet dětí ve věku od jednoho do pěti let, vysvětloval Pfanmüller, buď z cynismu, nebo z pitomosti s podivuhodnou otevřeností: „Tito tvorové jsou pro národního socialistu jen zátěž na těle našeho národa. My tu věc neděláme jedem, injekcemi atd. To by měl zahraniční tisk a jistí pánové ve Švýcarsku jen nový materiál pro štvání. Ne, naše metoda je, jak vidíte, daleko jednodušší a přirozenější.“ Při těchto slovech vytáhl s pomocí ošetřovatelky (...) jedno dítě z postýlky. Zatímco dítě ukazoval jako mrtvého zajíce, konstatoval s tváří znalce a s cynickým úšklebkem: „Například u tohoto to bude trvat dva až tři dny.“ Ten pohled na tučného šklebícího se pána se sténající kostrou dítěte v masité ruce, obklopeného jinými vyhladovělymi dětmi, nikdy nezapomenu. Tento vrah pak ještě vysvětloval, že neužívají náhlého zastavení potravy, nýbrž postupného zmenšování porcí.“ (Zámečník, 2010, s. 23)

Během poválečných procesů jeden lékař vypověděl: „Děti, jež měly být usmrceny, dostávaly ráno a večer po 0, 5 g luminalu, pokud byly starší deseti let, pak ještě třetí dávku v poledne. Smrtelná dávka tohoto prášku na spaní činí pro dospělé 0, 4 g denně, pro děti školního věku 0, 1 g a pro děti do tří let 0, 05 g. Prášek se přidával do jídla, aby se potlačila jeho hořká chuť (...) Pokud bylo dítě tak ospalé, že nedokázalo polykat, dostalo lék formou klystýru. V důsledku trvalého bezvědomí a povrchního dýchání se po dvou až pěti dnech rozvinul zápal plic, jehož průběh a symptomy — jako silná bronchitida, sekrece hnisu z nosu, šelesty na plicích nebo zvýšená teplota — se zaznamenávaly do chorobopisu. (...) Po exitu dítěte se prováděla pitva. Potvrdila, že ve více než 90 procentech byla příčinou lobární pneumonie a tracheobronchitida.“ (Scharsach, 2001, s. 74)

„Rodiče, kteří se zajímali o průběh léčby svých dětí, byli obelháváni nebo jim bylo bráněno v navštěvování dítěte, dokud nezemřelo.“ (Burleigh, 2008, s. 321)

Rodiče byli o smrti svých dětí informováni předtištěnými dopisem, který užívaly všechny ústavy. Jako příčina smrti se udávaly např. otok mozku, zánět slepého střeva či infekční choroby. (Proctor, 2009) Někteří ředitelé ústavů přikládali k dopisu také zvláštní zprávu, oznamující, že jejich dítě bylo spáleno, aby se zamezilo šíření nakažlivé nemoci (Burleigh, 2008) Rodiče si tak mohli požádat pouze o urnu s popelem. V ní byl však popel neznámých obětí, protože těla se páčila hromadně. (Zeman, 2013)

Do prosince 1940 se tento proces týkal pouze dětí do tří let. Avšak „Hefelmann po poradě s lékaři nemocnic, kde byl program prováděn, souhlasil s tím, aby byla hranice tří let „sem tam překročena“. A tak 12. července 1941 nařídil Reichsstetthalter Mehlhorn všem lékařům, zdravotním sestřám a zdravotnímu personálu, aby registrovali nejen malé děti, ale všechny nezletilé osoby se závažným postižením. Učitelé, kteří si všimli postižení mezi svými žáky, je měli ohlásit na příslušných zdravotních úřadech. Za zanedbání registrace hrozila pokuta až 150 RM, nebo vězení až na čtyři týdny.“ (Proctor, 2009, s. 206-207)

„V tomto programu dětské eutanazie bylo postupně zabito na 6000 novorozenců a dětí do šestnácti let věku.“ (Burleigh, 2008, s. 321)

3.3.2 Eutanazie dospělých

Od počátku léta 1939 byl vypracováván plán na vyvraždění všech psychiatrických pacientů žijících v Německu. „V říjnu 1939 vydal Hitler rozkaz (obr. 9) zpětně datovaný dnem přepadení Polska: Říšský vedoucí Bouhler a dr. med. Brandt jsou pověřeni, aby na vlastní odpovědnost rozšířili oprávnění jmenovitě určených lékařů tak, aby nemocným, jejichž nemoc je podle lidského uvážení nevléčitelná, mohla být poskytnuta smrt z milosti.“ (Zámečník, 2010, s. 19) „Zmocnění mělo charakter rozkazu a bylo napsáno na Hitlerově osobním dopisním papíru, aby bylo zdůrazněno, že jde o osobní rozhodnutí, které není určeno k úřednímu zveřejnění.“ (Zeman, 2013, s. 83)

„Byly založeny tři zdánlivě lékařsko-vědecké organizace, které se o likvidaci psychiatrických pacientů a postižených dětí měly starat. Korespondenci podepisovala Pracovní komise pro nemocniční péči. Dobročinná nadace pro ústavní péči měla na starosti finanční stránku operace a Nezisková korporace pro převoz pacientů se měla postarat o přemístění pacientů do příslušných ústavů. Tyto organizace byly podřízeny Říšskému výboru pro vědeckou evidenci těžkých, geneticky podmíněných nemocí.“ (Proctor, 2009, s. 207-208)

„V říjnu 1939 zaslalo ministerstvo vnitra všem zdravotnickým zařízením, kde se nacházeli choromyslní, dotazy k evidenci tří kategorií pacientů:

1. těch, kteří byli v ústavní péči pět a více let
2. kriminálních duševně chorých, Židů a cizinců

3. těch, kteří v ústavních provozech nevykonávali žádnou nebo jen mechanickou práci.“ (Zámečník, 2010, s. 20)

V téže době „začaly do psychiatrických ústavů přicházet první žádosti o eutanazii. Tam je třídilo a hodnotilo 48 lékařů — mezi nimi i Werner Heyde, Fridrich Mauz, Paul Nitsche, Fridrich Panse, Kurt Pohlisch, Carl Schneider a W. Vilinger. Lékaři za své služby dostávali 5 feniků za žádost, pokud provedli hodnocení více než 3500 žádostí měsíčně, a 10 feniků za žádost, pokud prošli méně než 500 žádostí měsíčně. Z celkového počtu 283 000 žádostí bylo k usmrcení vybráno přibližně 75 000 pacientů.“ (Proctor, 2009, s. 208)

První hromadná vražda dospělých v rámci operace T4 proběhla začátkem ledna 1940 v Brandenburgu. „Experimentu“ s plynem, jako vhodnou metodou pro eutanazii dospělých, se účastnili Brack, Brandt, Conti a Bouhler. August Becker, chemik pracující pro Úřad říšské kriminální policie popsal tuto událost následovně: „Brack mi nařídil zúčastnit se první zkoušky, nácvičku eutanazie v Brandenburské nemocnici poblíž Berlína. V první polovině ledna 1940 jsem tedy do té nemocnice jel. K tomuto účelu tam bylo postaveno speciální zařízení. Byla to místnost podobná sprše, s vykachlíkovanou podlahou. Byla přibližně třikrát pět metrů velká a tři metry vysoká. Podél zdí byly lavice a na podlaze, přibližně deset centimetrů nad zemí, bylo vodovodní potrubí o průměru asi tak jeden centimetr. V tomto potrubí byly malé otvory, z nichž unikal oxid uhelnatý. Nádoby s plynem byly mimo místnost a byly napojeny na jeden konec té trubky (...) V nemocnici už byly dvě spalovací pece, připravené na pálení těl. Ve dveřích do místnosti, které byly udělané trochu jako v protiletadlovém krytu, bylo čtvercové kukátko, skrze které se dalo pozorovat chování subjektů. První plynování provedl osobně dr. Widmann. Měl na starosti kontrolky a reguloval přítok plynu. Také zaučoval nemocniční lékaře dr. Eberla a dr. Baumhardta, kteří převzali likvidaci v Grafenecku a Hadamaru (...) Při prvním plynování zavedli ošetřovatelé do „sprch“ přibližně 18 až 20 osob. Tito lidé se museli v jiné místnosti svléct donaha. Pak se za nimi zavřely dveře. Do místnosti vstoupili klidně a nejevili žádné známky úzkosti. Dr. Widmann měl na starosti plynovací zařízení. Kukátkem jsem viděl, že po minutě lidé začali padat na zem nebo lavice. Nedošlo k žádnému většímu zmatku či nepokoji. Po dalších pěti minutách byl plyn z místnosti odstraněn. Příslušníci SS zvláště vybraní k tomuto

účelu dali mrtvé na nosítka a přenesli je do pecí (...) Na konci experimentu promluvil k přítomným Viktor Brack, který byl samozřejmě také přítomen (a na kterého jsem před tím zapomněl). Zdálo se, že je s výsledkem experimentu spokojen, a ještě jednou zopakoval, že by tuto operaci měli provádět jen lékaři, podle hesla: „Injekční stříkačka patří do rukou lékaře.“ Po Brackovi promluvil Karl Brandt a ještě jednou zdůraznil, že plynování by měli provádět jen lékaři. Takhle to v Brandenburgu začalo.“ (Proctor, 2009, s. 209)

Po této „úspěšné“ zkoušce hromadného vraždění doporučili toxikologové Ústavu pro kriminální technologie při Úřadu říšské kriminální policie oxid uhelnatý jako vhodný prostředek pro eutanazii i v dalších ústavech.

Hromadné vraždění „dědičně nemocných“ bylo prováděno celkem v šesti nemocnicích a ústavech, které byly vybaveny plynovými komorami a krematoriem. Jednalo se Grafeneck, Bernburg, Sonnenstein, Hadamar, Brandenburg a zámek v Hartheimu. (Obr. 10)

„Původní záměr těch, kteří operaci plánovali, bylo pracovat podle vzorce 1000 : 10 : 5 : 1, tj. na každých 1000 Němců připadá 10, kteří potřebují nějakou formu psychiatrické péče, 5 z nich vyžaduje stálou péči a z těch by měl být 1 odstraněn. Pokud tedy vezmeme v úvahu, že Německo mělo 65 — 70 milionů obyvatel, znamenalo to, že do programu eutanazie mělo spadat 65 000 — 70 000 osob.“ (Proctor, 2009, s. 210)

Ve skutečnosti byl tento plán překročen. Ke konci srpna 1941, kdy byla operace zastavena, bylo zabito 70 273 osob. „Výbor odpovědný za dohled nad celou akcí si vedl pečlivé záznamy, takže dnes máme přesný přehled o tom, kolik lidí bylo zabito a kde.“ (Proctor, 2009, s. 210)

Tabulka 2: Počet obětí eutanazie (zdroj: Proctor, 2009, s. 210)

Místo zabití	Doba činnosti	Počet zabitých
Grafeneck	leden — prosinec 1940	9 839
Brandenburg	únor — září 1940	9 772
Bernburg	leden — září 1941	8 601
Hadamar	leden — srpen 1941	10 072
Hartheim	květen 1940 — 1941	18 269
Sonnenstein	červen 1940 — srpen 1941	13 720

„Zvláštní místo v celém procesu zaujímal fotografování obětí. To sloužilo k „vědecké dokumentaci“ a legitimizaci selekce pacientů. Zhotovené snímky v počtu tří u každého fotografovaného – zřepdu, z profilu a snímek celé postavy – se zasílaly do centrály v Berlíně ke katalogizaci. Podle některých poválečných výpovědí byli fotografování pouze lékařsky zajímaví pacienti, podle jiných všichni. Zatímco někteří fotografové T4 hovořili po válce o fotografování asi 35 % pacientů z každého transportu, další uvádějí až 85 %. Do dnešní doby jsou však známy jen snímky dvou pacientek (obr. 6) z více než několika desítek tisíc vyfotografovaných obětí, a to z vídeňského ústavu Am Steinhof a ze saského Sonnensteinu. V obou případech jde pouze o portrétní fotografie“ (Zeman, 2013, s. 86)

3.3.3 Odpor proti eutanazii a její ukončení

I přes snahu vše o programu eutanazie utajit se mezi veřejností začali postupem času šířit informace o vraždění dětí i dospělých, kteří trpěli některou z „dědičných nemocí“. „Někteří lidé si všimli naprosto stejných úmrtních oznámení v novinách, jiní si zas stěžovali, že jim bylo sděleno, že jejich dítě zemřelo na „zánět slepého střeva“, ačkoliv už dávno slepé střevo nemělo.“ (Proctor, 2009, s. 210)

Většina lidí se však otevřeného odporu proti státní moci bála. Někteří proto „zveřejňovali v místních novinách úmrtní oznámení, v nichž fráze typu „náhlá a nečekaná smrt“ svědčily o tom, že oficiální verzi nevěřili. Hrstka odvážných podnikla svízelnou cestu do ústavů, aby zde vyjádřila svou nedůvěru osobně. (Burleigh, 2008, s. 330)

Našli se i rodiče, kteří si stěžovali přímo státní prokuratuře. Ta obžalovala z vražd ředitele dvou ústavů. „Obvinění však byla rychle stažena, když byly soudy informovány o tom, že se Hitler osobně zaručil za jejich imunitu. Později byly vyvinuty procedury, které měly podobným obtížím předcházet. Martin Bormann nařídil, aby se dopisy, v nichž byli rodiče zpravováni o smrti dítěte, lišily formálně a i obsahově.“ (Proctor, 2009, s. 211)

„Oficiální odpor proti nacistickému projektu eutanazie, se vzedmul především z církevních kruhů. Dr. Karsten Jaspersová, přednostka psychiatrické kliniky v Bethelu, podala na iniciátory vyvražďování duševně nemocných trestní oznámení.“ (Rokyta, 2013, s. 70)

„Nejhlasitějším a nejvíce známým veřejným protestem proti nacistickému provádění eutanazie bylo kázání münsterského biskupa Clemense von Galena.“ (Rokyta, 2013, s. 72) Hrabě von Galen podal 28. července 1941 trestní oznámení pro podezření z vražd podle paragrafu 211. „Když trestní řízení nebylo zahájeno, protestoval proti masovému usmrcování duševně chorých 3. srpna téhož roku na veřejném kázání.“ (Zámečník, 2010, s. 25) Během svého kázání řekl: „pacienti budou brzy zabiti. Z jakého důvodu? (?) Tito nešťastní pacienti musí zemřít, protože, podle názoru určitého departmentu, nebo svědectví určité komise, žijí ”bezpečný život“. Argumentem je to, že již nejsou schopni vytvářet komodity, jsou jako staré stroje, které již nefungují, jako staří koně, kteří jsou neléčitelně kulhaví, jako krávy, které již nedávají mléko. Co se stane s takovýmto starým strojem? Odhodí se na smetišť. Co se stane s kulhavým koněm nebo neproduktivní krávou? Nechci toto přirovnání dotahovat do konce (?) Máte vy nebo mám já právo žít pouze pokud jsme produktivní, nebo pokud jsme druhými považováni za produktivní? Pokud ustanovíme princip, podle kterého můžeme zabít ”neproduktivní“ lidské bytosti, potom běda nám všem, až se staneme starými a nemocnými! Pokud ustanovíme právo zabíjet neproduktivní, potom běda všem invalidům, kteří se opotřebovali, kteří obětovali své zdraví a síly v produktivním procesu. Pokud je dovoleno násilně odstraňovat neproduktivní lidské bytosti, potom běda všem našim vojákům, kteří se vrací z válečného pole vážně zraněni, jako mrzáci či invalidové. (?) Potom žádný z našich životů již není v bezpečí. Nějaká komise nás může zapsat na seznam jako ”neproduktivní“, nás, kdo podle jejího názoru začneme žít ”bezpečný život“. A žádná politická síla nás nezachrání a žádný soud se nebude zabývat naší vraždou a nepotrestá naše vrahy. Kdo dnes může ještě důvěřovat svému doktorovi?“ (Vácha, online, 2006)

24. srpna 1941 nařídil Hitler Brandtovi plynování pacientů psychiatrických léčeben pozastavit.

„Zabíjení duševně chorých a tělesně postižených však pokračovalo během celé války, a dokonce i poté. Po podzimu 1941 se však charakter operace dramaticky změnil. Až do srpna 1941 byla operace eutanazie centrálně řízena Hitlerovým Říšským kancléřstvím. Od roku 1942 odpovědnost za provádění eutanazie přešla na jednotlivé nemocnice. Změnily se i metody zabíjení. Zatímco v první fázi se využívaly především plynové komory, od podzimu 1941 se zabíjelo především

pomocí injekcí, jedů a hladovění. Eutanazie přestala mít povahu jednotné, celostátní „operace“ a začala se stávat spíše součástí běžného provozu nemocnice.“ (Proctor, 2009, s. 211)

Přesný počet obětí eutanazie není znám. „Nacisté písemnosti vztahující se k eutanazii před koncem války zničili.“ (Zámečník, 2010, s. 26) „Československá komise pro válečné zločiny odhadla, že v pečovatelských domech, nemocnicích a ústavech pro duševně choré bylo zabito přinejmenším 275 000 přestárých, duševně nemocných a nevléčitelně nemocných osob.“ (Spitzová, 2009, s. 275)

3.3.4 Role lékařů a otázka (i)legality

Stejně jako v případě sterilizací hráli při eutanazii důležitou roli lékaři a zdravotnický personál. Stejně jako v případě sterilizací byli „nuceni“ pod pohrůzkou pokut a vězení spolupracovat při registraci dědičně nemocných. Lékaři však nikdy nedostali přímý rozkaz k zabíjení. „Dostali k tomu pověření a svůj úkol vykonávali bez protestů, a často dokonce z vlastní iniciativy. Hitler v říjnu 1939 nevydal rozhodnutí, ale oprávnění, kterým lékařům svěřil svobodu jednat.“ (Proctor, 2009, s. 212) Při soudním jednání v roce 1964 v Limburgu Hefelman vypověděl, že „žádný doktor nikdy nedostal příkaz účastnit se programu eutanazie. Účastnili se dobrovolně.“ (Proctor, 2009, s. 212)

„Většina lékařů, kteří protestovali, měla námitky především vůči tomu, že celá operace není, přísně vzato, legální. V prvních letech tyto stížnosti natolik znepokojovaly některé z hlavních vedoucích aktérů operace (např. Bracka a Lammerse), že začali vypracovávat zákon o eutanazii, a to s pomocí několika předních německých rasových hygieniků (např. Fritze Lenze). Jedna verze tohoto zákona, vypracovaná v roce 1940, obsahovala následující ustanovení:

1. Komukoli, kdo trpí nevléčitelnou nemocí, která zásadně ztěžuje život buď jemu samému, nebo jeho okolí, může být na základě výslovného přání pacienta a se souhlasem zvláště k tomu ustaveného lékaře udělena lékařem smrt z milosti (Sterbehilfe).

2. Pacientovi, který v důsledku nevléčitelné duševní nemoci vyžaduje celoživotní péči, může být lékařským zásahem a bez jeho vědomí ukončen život.“ (Proctor, 2009, s. 213)

I přes dlouhé diskuze nebyl zákon nikdy přijat a celá operace tak byla nelegální. Hitler však ujistil všechny účastníky programu eutanazie, že za vše, co se děje, přebírá plnou odpovědnost a nikdo nebude za své činy potrestán. Eutanazie tak zůstala „soukromou záležitostí“ mezi lékaři a pacienty. (Proctor, 2009)

V poválečných soudních procesech byla většina zdravotnického personálu trestu skutečně ušetřena. „Čtrnáct zdravotních sester, které podávaly smrtelné dávky duševně chorým pacientům v ústavu v Obrawalde-Muritz, bylo osvobozeno s tím, že jen plnily příkazy. (...) A většina osob zapletených do zločinů nacistického lékařství se před soud ani nedostala.“ (Proctor, 2009, s. 328)

Během Norimberského procesu v letech 1946- 1947 bylo souzeno celkem 23 lékařů a jejich asistentů. K trestu smrti z nich bylo odsouzeno 7.

Trestu za své činy neunikli někteří vedoucí představitelé programu eutanazie. Za svůj podíl na programu byl popraven např. Paul Nitsche, Karl Brandt. Někteří raději spáchali sebevraždu, např. E. R. Grawitz, L. Conti nebo Herbert Linden. A někteří se před soud nedostali a dosáhli imunity, jako např. Werner Catel, jeden z tvůrců programu T4, nebo před soudem stanuli až v pokročilém věku, jako např. Werner Heyde, který stanul před soudem až v roce 1960. (Proctor, 2009)

V některých případech se rétorika soudů příliš nelišila od té, kterou používali nacisté. „Soud v Kolíně nad Rýnem mluvil o „vyhořelých lidských skořápkách“ vysvobozených ze svého utrpení.“ (Proctor, 2009, s. 328) A např. mnichovský soud rozhodl, že usmrcování osob duševně chorých se má posuzovat jak zabití, nikoliv jako vražda. (Proctor, 2009)

4 Obraz člověka s postižením

4.1 Obraz člověka s postižením ve filmu

V období mezi lety 1935 a 1937 nacisté natočili celkem šest krátkých propagandistických filmů, které se zaměřily na problematiku osob s postižením. Jednalo se o film režiséra Carla C. Hartmanna *Das Erbe* z roku 1935. Téhož roku byly natočeny ještě filmy *Sünden der Vater* a *Abseits von Wege*. O rok později natočil režisér Herbert Gerdes film *Dědičně chorý (Erbkrank)*³. Režisér Herbert Gerdes ve spolupráci s W. Hüttigem stál také u zrodu filmu *Alles Leben ist Kampf*⁴ z roku 1937. Posledním filmem se stal film *Oběti minulosti (Opfer der Vergangenheit)*. Všechny tyto filmy měly získat veřejnou podporu pro sterilizaci a program eutanazie. Šlo o skutečné záběry z německých psychiatrických léčeben a ústavů.

Podle R. N. Proctora v roce 1938 „Úřad promítal 350 filmů, které měly podle slov jednoho lékařského časopisu za úkol kritizovat „pomýlenou dobročinnost“ (Humanitätsduselei) lidí, kteří plýtvají penězi na slabé a podřadné jedince.“ (Proctor, 2009, s. 99)

4.1.1 Film *Žaluji!*

Jedním z hlavních úkolů nacistických propagandistických filmů bylo působit na myšlení lidí a přesvědčit je o správnosti či nutnosti všeho co režim dělá. Není proto divu, že v roce 1941 vznikl také film *Žaluji!* (*Ich klage an*), který se věnuje tématu eutanazie a jehož hlavním úkolem bylo ospravedlnit systematické zabíjení lidí s postižením.

Tvorba scénáře nebyla vůbec jednoduchá. Námětem pro nový film byl román Hellmutha Ungera *Poslání a svědomí (Sendung und Gewissen)* z roku 1935. „Na podzim roku 1935 Gerhard Wagner nařídil, aby se podle knihy natočil film, který by dramaticky ztvárnil osud nevléčitelně nemocných.“ (Proctor, 2009, s. 201) První návrh scénáře byl svěřen Hermannu Schwenningerovi. Po zamítnutí tohoto scénáře samotným režisérem Wolfgangem Liebeneinerem byl vypracován nový scénář, který se snažil vyhnout všemu, co by mohli diváci brát jako hrozbu ze strany

³ Celý film je ke shlédnutí na http://tiergartenstrasse4.org/Erbkrank_1936.html

⁴ Celý film je ke shlédnutí na http://tiergartenstrasse4.org/Alles_Leben_Ist_Kampf_1937.html

státu. Scénář dostal pracovní název „Tři lidé-Film o Zákoně srdce“ a měl pojednávat o plánovaném zákoně „Sterbehilfegesetz“, který však nebyl kvůli protestům z řad církve vydán. Po kritice eutanazie v listu katolických biskupů ze 7. července 1941 a otevřeném kázání biskupa Clemense Augusta von Galena 3. srpna 1941 byl i druhý scénář podroben cenzuře a přepracován. Z filmu zmizely útoky proti náboženským výhradám vůči eutanazii a scény namířené obecně proti církvi. Dále byly odstraněny nacistické symboly a scéna usmrcení nemocného pokusného zvířete. Finální verze filmu je nakonec směsicí všech tří návrhů. (Hnutí pro život, online)

Hlavními postavami filmu jsou profesor Thomas Heyt a jeho žena Hanna a rodinný přítel a lékař Branhard Lang. Thomas přednáší na vysoké škole, většinu času však věnuje své laboratoři a výzkumu nemocí. Přáteli je označován za největšího badatele. Poté, co jeho ženě diagnostikují roztroušenou sklerózu, zaměří svůj výzkum na tuto nemoc, jeho snahou je objevit původce nemoci a následně lék. Nemoc u Hanny však postupuje rychleji než jeho výzkum, nejdříve jí ochrne levá ruka, poté obě nohy a nakonec i dýchací ústrojí. To vede Thomase k vyslyšení Hanniny prosby, aby jí pomohl od trápení, a podá jí smrtelnou dávku morfia. Hanna již dříve žádala o totéž i doktora Langa, ten to však odmítl. Po této události následuje soud, který zkoumá, jestli se jednalo o vraždu nebo o zabití na požádání. Lang z počátku odmítá vypovídat. Avšak poté, co navštíví v ústavu malou Trudu, změnil na „milosrdnou smrt“ názor a u soudu přizná, že i jeho Hanna o „pomoc“ požádala. Truda onemocněla zánětem mozkových blan, který doktor Lang vyléčil, ale v důsledku nemoci oslepla, ohluchla a trpěla mentální retardací. V závěru filmu Thomas žádá soud o rozsudek, ten však ve filmu není vyneseno a je tedy jen na divácích, aby ho vynesli sami.⁵ (Wolfgang Liebeneiner, *Ich klage an*, 1941)

Film byl v Třetí říši oceněn jako „umělecky výjimečně cenný“ a „osvětový“. Reakce v soudobém tisku však byli zpočátku spíše neutrální. V časopisu *Zeitschriftendienst* byly pro filmové zpravodajství zveřejněny tyto pokyny:

„Film *Žaluji - Ich klage an* se v rámci dojímavého příběhu zabývá otázkou, zda má být lékař oprávněn ve zvláště výjimečných případech zkrátit nevléčitelně nemocnému člověku na jeho přání jeho utrpení. V obrazech a v dialogu scénáře se s maximální lidskou vážností a lékařskou odpovědností rozebírá už dlouho

⁵ Celý film je ke shlédnutí na <http://hnutiprozivot.cz/?a=40&id=121>

diskutovaná otázka z oblasti medicíny a práva. I když by se velmi nabízelo zmínit zřejmou snahu pojmout hlavní myšlenku uměleckým způsobem, přesto se toho musíme vyvarovat a chceme pouze ocenit umělecký obsah tohoto filmu, k samotnému problému a k navrhovanému řešení však nechceme jakoukoliv formou zaujímat prozatím ani pozitivní ani negativní stanovisko, ani v samostatných příspěvcích. Rovněž se raději vyhněme výrazu "Euthanasie". Mimořádně napínavý a dobře postavený filmový příběh natočený podle románu Hellmutha Ungera navíc nabízí díky vynikajícím hereckým výkonům dostatek látky pro plodné umělecké ztvárnění." – ZD č. 5384: 125. vydání, 19. září 1941“ (Hnutí pro život, online)

4.2 Obraz osob s postižením v učebnicích

Jak jsem již psala výše, nacisté využívali k ovládnutí mas také systém vzdělávání. Měnily se osnovy a učebnice se přizpůsobovaly nacistické ideologii. Problematika osob s postižením se asi nejvíce promítla do učebnic matematiky, kdy byly studentům předkládány modelové příklady, např. kolik manželských půjček by stát mohl poskytnout místo peněz vynaložených na péči o invalidy a duševně choré.

„Například ve středoškolské učebnici matematiky používané ve školním roce 1935/36, jejímž autorem byl Adolf Dorner se nachází i následující cvičení:

Úloha 94

V jednom regionu Německé říše je ve státních ústavech 4400 duševně chorých, 4500 osob dostává státní podporu, 1600 osob je v místních nemocnicích, 200 v domovech pro epileptiky a 1500 osob v chudobincích. Stát za provoz těchto institucí platí přinejmenším 10 milionů říšských marek ročně.

- I. Kolik vydává stát ročně v průměru na jednu z těchto osob?
- II. Použijte výsledek z části I. a spočítejte, jaké náklady stát bude muset nést pokud:
 - a) 868 pacientů zůstane déle než 10let?
 - b) 260 pacientů zůstane déle než 20let?
 - c) 112 pacientů zůstane déle než 25let?

Úloha 95

Stavba ústavu pro duševně choré stojí 6 milionů říšských marek. Kolik bytových jednotek v ceně 15 000 říšských marek by se dalo postavit za peníze vynaložené na stavbu ústavu pro duševně choré?“ (Proctor, 2009, s. 202)

V téže učebnici nalezneme, také následující příklad:

„Jeden duševně chorý stojí denně 4 RM, jeden mrzák 5,5 RM, jeden zločinec 3,5 RM. V mnoha případech má úředník denně na člena rodiny jen 4 RM, zaměstnanec sotva 3,5 RM, nevyučený dělník ani ne 2 RM. Představte si tato čísla názorně. Podle střízlivého odhadu je v Německu 300 000 duševně chorých, epileptiků atd. v ústavní péči. Kolik to celkem stojí při taxě 4 RM denně? Kolik nevratných novomanželských půjček po 1 000 RM by mohlo být z těchto peněz ročně poskytnuto?“ (Zámečnick, 2010, s. 20)

4.3 Obraz osob s postižením na plakátech

I přes rozvoj masových médií, jako bylo rádio, si plakát udržel v nacistické propagandě své místo. Stručné výmluvné heslo, symbolika a obraz, který jasně vystihoval podstatu, byl srozumitelný všem.

Nacisté se převážně zaměřovali na tvorbu plakátů, oslavujících Hitlera, náborových plakátů do Hitlerjugend a plakátům zaměřených proti úhlavnímu nepříteli, Židům. Objevili se však i plakáty, zdůrazňující méněcennost osob s postižením.

Cílem těchto plakátů bylo přesvědčit veřejnost, že péče o nevléčitelně nemocné a postižené spoluobčany je naprosto zbytečné, dokonce nežádoucí a na úkor všech ostatních.

Plakáty (obr. 1, obr. 2 a obr. 3) se odvolávají na finanční zátěž, která vzniká při péči o „dědičně nemocné“. Plakát (obr. 1) informuje, že 1 dědičně nemocný po dobu jeho šedesáti let života stojí v průměru 50 000 říšských marek.

Plakát (obr. 2) z roku 1936 říká „Dědičně nemocní stojí stát 5,50 říšských marek každý den - za 5,50 říšských marek může žít 'dědičně zdravá' rodina jeden den!"

Plakát (obr. 3) odkazuje na měsíčník Nová společnost vydávaný úřadem pro rasovou politiku. Říká, že dědičně nemocný stojí společnost 60 000 říšských marek. A připomíná lidem, že jsou to i jejich peníze.

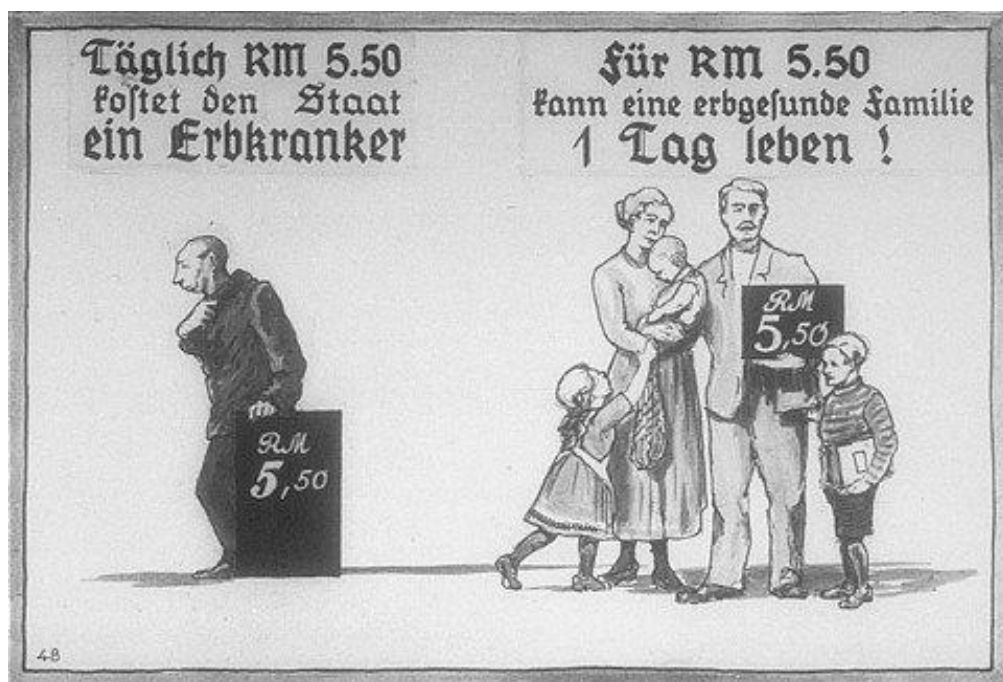
Plakát (obr. 4) se opírá o myšlenky darwinismu, že přežijí jen ti zdraví a silní. Součástí plakátu je nápis „Vybíjení nemocných a slabých v přírodě.“, po kterém následuje dodatek „Ti, kdo nestačí na požadavky Bytí, odpadají.“

5 Obrazová příloha

Obr. 1: Plakát upozorňující na finanční zátěž péče o dědičně nemocné (Palba.cz, online, 2005)

Obr. 2: Plakát „Neutrácejme za léčbu nemocných!“ (Institut Tereziánské iniciativy Tiráž, online.)

Obr. 3: Plakát upozorňující na finanční zátěž péče o dědičně nemocné (Týden.cz, online)

60000^{RM}

kostet dieser Erbkrankte
die Volksgemeinschaft
auf Lebenszeit

*Volksgenosse
das ist auch
Dein Geld*

Lesen Sie

**NEUES
VOLK**

Die Monatshefte des Rassenpolitischen Amtes der NSDAP

Obr. 4: Plakát „Poučení z přírody“ (Institut Tereziánské iniciativy Tiráž, online)

Obr. 5: Plakát „Deformování“ z roku 1934 (Institut Tereziánské iniciativy Tiráž, online)

Obr. 6: Fotografie Elsy Toni W. pořízená pravděpodobně 23. 11. 1940 bezprostředně před jejím zavražděním v Pirně-Sonnensteinu (Zeman, 2013, s. 86)

Obr. 7.: plynová komora v likvidačním ústavu Pirna-Sonnenstein v Sasku, stav v roce 1995.
(Zeman, 2013, s. 86)

Meldebogen 1

Ist mit Schreibmaschine auszufüllen!

Lfd. Nr.

Name der Anstalt:

in:

Vor- und Zuname des Patienten: geborene:

Geburtsdatum: -Ort: Kreis:

Letzter Wohnort: Kreis:

ledig, verh., verw., gesch.: Konf.: Rasse: *)

früherer Beruf: Staatsang.: Wehrdienst, wann? (1914-18 oder ab 1. 9. 39)

Kriegsbesch. (auch wenn nicht mit Geisteskrankh. im Zusammenhang stehend): ja nein

Wodurch ist Kriegsbesch. erwiesen und worin besteht sie?

Anschrift d. nächsten Angeh.:

Regelmäßig Besuch und von wem (Anschrift):

Vormund oder Pfleger (Name, Anschrift):

Kostenträger: Seit wann in dortiger Anstalt:

Woher und wann eingeliefert: Seit wann krank:

In anderen Anstalten gewesen, wo und wie lange:

Zwilling ja nein Geisteskranke Blutsverwandte:

Diagnose:

Klinische Schilderung (Vorgeschichte, Verlauf, Zustandsbild; in jedem Falle ausreichende Angaben über Geisteszustand!)

sehr unruhig? ja nein bettlägerig? ja nein

Körperl. unheilb. Leiden: ja nein (welches?)

Bei Schizophrenie: Frischfall Endzustand gut remittierend

Bei Schwachsinn: debil imbezill Idiot

Bei Epilepsie: psych. verändert durchschnittliche Häufigkeit der Anfälle

Therapie (Insulin, Cardiazol, Malaria, Salvarsan usw., wann?) Dauererfolg: ja nein

Eingewiesen auf Grund § 51, § 42b StrGB. usw. durch:

Delikt: Frühere Straftaten:

Art der Beschäftigung (ins einzelne gehende Bezeichnung der Arbeit):

Dauernde Beschäftigung; selbständiger Arbeiter ja nein

Wert der Arbeitsleistung (nach Möglichkeit verglichen mit Durchschnittsleistung Gesunder):

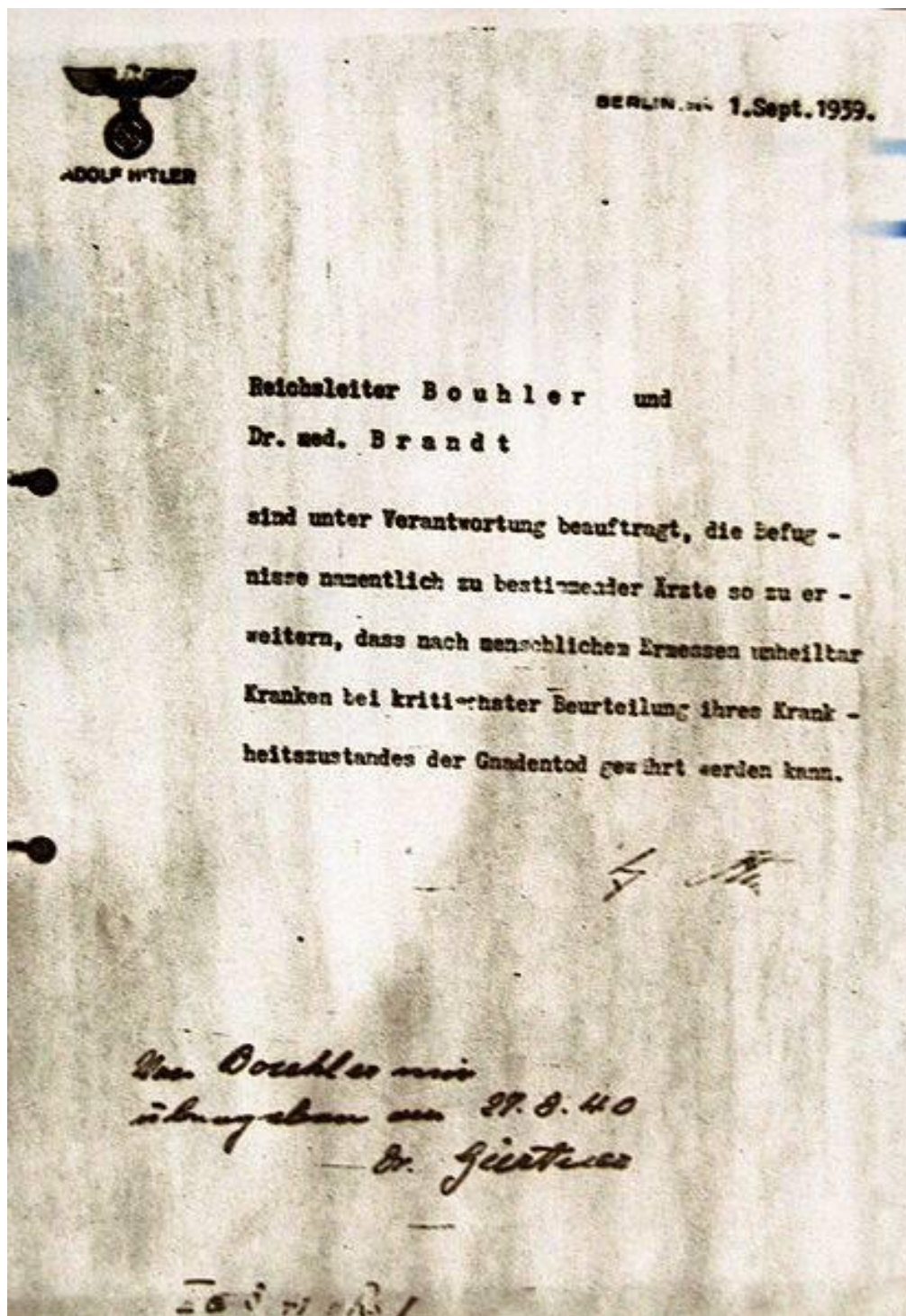
Dieser Raum ist frei zu lassen.

Ort, Datum

Unterschrift des ärztlichen Leiters oder seines Vertreters
(Ärzte, die nicht psychiatrisch-neurologische Fachärzte sind,
haben dies zu vermerken)

*) Deutschen oder artverwandten Blutes (deutschblütig), Jude, jüdischer Mischling I. oder II. Grades, Neger (Mischling).

Obr. 9: Dokument vlastnoručně napsaný Adolfem Hitlerem, který pověřuje Karla Brandta a Philippa Bouhlera vedením akce T4. (Bílá, online, 2011)

Obr. 10: Mapa ústavů určených pro program eutanazie a k nim přidružené meziústavý (Palba.cz, online, 2005)

Euthanasia Centres and their intermediate Mental Homes

Bernburg ■
 Alt-Scherbitz, Görden, Jerichow, Königslutter,
 Neuruppin, Sachsenberg, Teubitz, Uchtspringe

Brandenburg ■

Grafeneck ■
 Schussenried, Weinsberg, Weißenau, Winnental,
 Zwiefalten

Hadamar □
 Andernach, Eichberg, Galkhausen, Herborn, Idstein,
 Scheuern, Weilmünster, Weinsberg, Wiesloch

Hartheim ■

Sonnenstein ■
 Amsdorf, Großschweidnitz, Waldheim, Zschadras

Závěr

Cílem mé bakalářské práce bylo seznámit čtenáře se situací lidí s postižením v Třetí říši. Omezený rozsah práce neumožňuje podrobný a detailní pohled na problematiku péče o lidi s postižením v období vlády nacistů. Nicméně se práce snaží shrnout již známé, publikované avšak roztráštěné informace a umožnit tak čtenářům nahlédnout do života a těžkostí té doby.

Čtenářům tato práce přinesla důležité, ale také zajímavé informace o péči o lidi s postižením. Nejedná se o pouhý výčet dat, jmen a vládních nařízení. Snažila jsem se do své práce zahrnout také osobní výpovědi lidí, kteří prožili tyto nelidské časy. Za důležité považuji také zprostředkování odkazů na celé nacistické filmy pojednávající o lidech s postižením. Tyto filmy, podle mého názoru, umožní čtenáři vžít se do pocitů obyvatel Třetí říše. Zakusit tak nacistickou propagandu na vlastní kůži.

Při psaní této práce jsem se snažila využít široké spektrum odborné literatury i internetových zdrojů zabývajících se touto problematikou. Z internetových zdrojů jsem čerpala převážně při tvorbě kapitoly *Obraz člověka s postižením — plakáty a filmy*. Mrzí mě, že jsem neměla možnost nahlédnout do práce Michala Šimůnka *Povinnost být zdravý: K ideologizaci zdraví a zdravotní problematiky v nacistickém totalitním režimu (1933-1939)*

Při psaní této práce jsem si uvědomila složitost otázky eutanazie, která je často diskutována i v dnešní době. Kdo má právo rozhodovat o životech druhých lidí, příbuzných či cizích? Kdo by měl mít v případech „milosrdné smrti“ právo posledního slova? Lékaři? Jak práce ukazuje, tak i oni mohou svého postavení snadno zneužít a hrát si na bohy. Mezi životem a smrtí je jen křehká hranice. Co je „smrt z milosti“ a co vražda? A právě při těchto otázkách je důležité znát historii, abychom se poučili z chyb a mohli si vybrat jinou, vhodnější cestu.

Práce je připomínkou hromadného vraždění nevinných lidí ve jménu pochybných vědeckých teorií. Je ukázkou toho, jak je jednoduché manipulovat názory druhých lidí a přesvědčit veřejnost o správnosti svých činů. Opravdu se v dnešní době nemůže něco podobného opakovat? Můžeme s klidným svědomím říci, že se v dnešní době nenajdou lidé, kteří považují lidi s postižením za méněcenné?

V průběhu psaní bakalářské práce se mě několik lidí zeptalo, jaké mám téma. Poté všichni do jednoho konstatovali, že o vraždění lidí s postižením v Třetí říši

nikdy nic neslyšeli, a že si jí chtějí určitě přečíst. Jeden známý mi dokonce řekl, že by se mohlo zdát, že objevuji již objevené, ale ve skutečnosti objevuji zapomenuté. To mě utvrdilo v tom, že tato práce má smysl.

Do budoucna by bylo zajímavé rozšířit tuto práci také o téma sterilizace „dědičně nemocných“ a program eutanazie na územích, která nacisté okupovali, jako byl např. Protektorát Čechy a Morava.

Seznam použitých zdrojů

Knižní:

BEDÜRFTIG, Friedemann a Petr DVOŘÁČEK. *Třetí říše a druhá světová válka: lexikon německého nacionálního socialismu, 1933-1945*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2004, 666 s. Obzor (Prostor). ISBN 80-726-0109-1.

BOYLE, David. *Druhá světová válka ve fotografiích*. Praha: Trilabit, 1999. 600 s. ISBN 80-7234-118-9.

BUDIL, Ivo T. *Totalitarismus: lexikon německého nacionálního socialismu, 1933-1945*. 1. vyd. Editor Tereza Zíková. Mníšek pod Brdy: Vlasta Zara-Meduna, 2008, 195 s. Obzor (Prostor). ISBN 978-808-7025-208.

BURLEIGH, Michael. *Třetí říše: nové dějiny*. Vyd. 1. Překlad Petr Pálenský. Praha: Argo, 2008, 711 s. Edice dějiny Evropy, sv. 13. ISBN 978-802-5700-549.

ČERVENKA, Karel. Stigmatizace, morální netečnost a expertní pojmy: jeden ze způsobů uchopení fenoménu displacement/vymístění. *Sociální studia*, Fakulta sociálních studií MU Brno, 2004, roč. 2004, č. 2, s. 215-229. ISSN 1214-813X.

EVANS, Richard J. *Třetí říše u moci: 1933-1939*. Vyd. 1. Překlad Lumír Mikulka. Plzeň: Ševčík, 2009, 791 s., [16] s. obr. příl. ISBN 978-807-2911-776.

HITLER, Adolf. *Mein Kampf*.

PIPEKOVÁ, Jarmila. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. 3. přeprac. a rozš. vyd. Brno: Paido, 2010, 401 s. ISBN 978-807-3151-980.

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Editor Tereza Zíková. Překlad Anna Pilátová. Praha: Academia, 2009, 425 s. Stíny, sv. 10. ISBN 978-802-0017-635.

REICHEL, Peter. *Svůdný klam Třetí říše: fascinující a násilná tvář fašismu*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004, 384 s., [36] s. obr. příl. ISBN 80-720-3604-1.

SCHARSACH, Hans-Hennig. *Lékaři a nacismus*. Vyd. 1. Praha: Themis, 2001, 223 s. ISBN 80-858-2190-7.

SKUTIL, Martin, ZIKL, Pavel a kol. *Pedagogický a speciálně pedagogický slovník*. Praha: Grada, 2011. 101 s. ISBN 978-80-247-3855-0.

SOVÁK, Miloš. *Defektologický slovník*. 3. uprav. vydání, Pod vedením Ludvíka Edelsbergera připravili : Tomáš Edelsberger ... [et al.]. Jinočany: Nakladatelství H, 2000, 418 s. ISBN 80-860-2276-5.

SPITZOVÁ, Vivien. *Ďábloví doktoři*. Praha: BB art, 2009. 360. ISBN 978-80-7381-530-1.

TAUCHEN, Jaromír and Lenka ŠKODOVÁ. Nucené sterilizace ve Třetí říši - zločin na základě zákona (Compulsory vasectomy in the nazi third empire - felony based on law). In *Europeanization of the national law, the Lisbon treaty and some other legal issues. Conference proceedings from the COFOLA 2008 conference*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. p. 1152-1162, 10 pp. ISBN 978-80-210-4630-6.

VERNER, Pavel. *Propaganda a manipulace*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2011, 192 s. ISBN 978-80-7452-015-0.

VOJTKO, Tibor. Postižený člověk v dějinách: vybrané přednášky k dějinám speciálně pedagogické teorie a praxe. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, 48 s. ISBN 80-704-1007-8.

ZÁMEČNÍK, Stanislav. *Za hranicí lidskosti: lékařské experimenty a otrocká práce v nacistických koncentračních táborech*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2010, 260 s. ISBN 978-807-4320-347.

Akademické práce:

BLINKA, Jan. Plakát jako médium propagandy [online]. 2011 [cit. 2015-03-03]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Ladislav Kesner. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/257346/ff_b/>.

BODNÁR, Jan. *Stigmatizace v konceptu duševního zdraví-determinanty stigmatizace v politice duševního zdraví*. 2010. Dostupné z: iss.fsv.cuni.cz/ISS-175-version1-101006_BODNAR_projekt.doc. Projekt disertační práce.

JELÍNEK, Martin. Prosazování práv zdravotně postižených osob v oblasti trhu práce [online]. 2009 [cit. 2015-03-03]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Ondřej Hora. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/19166/fss_b/>.

KORNETOVÁ, Monika. EUTANÁZIE VERSUS PALIATIVNÍ PÉČE [online]. 2011 [cit. 2015-03-04]. Bakalářská práce. Palackého univerzita v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Naděžda Špatenková. Dostupné z: <<http://theses.cz/id/upotli/>>.

PŘÍKAZSKÁ, Jana. Propaganda Třetí říše [online]. 2011 [cit. 2015-03-03]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Michal Vašečka. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/220063/fss_b/>.

TOMÁŠKOVÁ, Klára. Nacismus jako morální problém [online]. 2012 [cit. 2015-03-03]. Závěrečná práce studenta celoživotního vzdělávání. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Milan Valach. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/403702/pdf_c/>.

Internetové:

BÁRTLOVÁ, Sylva. Sociologie medicíny a zdravotnictví. Praha: Grada, 2002. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=EataAgAAQBAJ&pg=PA55&lpg=PA55&dq=posti%C5%BEn%C3%AD+jako+stigma&source=bl&ots=kOMHmnkts9&sig=oqllP0i8c6v8f2IGkg96d31XC4Y&hl=cs&sa=X&ei=lkYEVferD4HsUMzZgZAI&ved=0CE0Q6AEwBQ#v=onepage&q=posti%C5%BEn%C3%AD%20jako%20stigma&f=false>

BÍLÁ, Martina. Oběti nacistické "eutanzie" pocházeli i z českých zemí. *Český rozhlas* [online]. 2011, 19. 3. 2011 [cit. 2015-03-06]. Dostupné z: <http://www.radio.cz/cz/rubrika/historie/obeti-nacisticke-eutanazie-pochazely-i-z-ceskych-zemi>

BREITFELDER, Miroslav. Metody nacistické propagandy. In: *Dějepis : sborník katedry historie*. Plzeň: Západočeská univerzita, 1998, s. 93-107. Dostupné z: https://www.google.cz/search?q=Metody+nacistick%C3%A9+propagandy-Miroslav+Breitfelder&oq=Metody+nacistick%C3%A9+propagandy-Miroslav+Breitfelder&aqs=chrome..69i57.439j0j7&sourceid=chrome&es_sm=93&ie=UTF-8#

Deformování. In: *Institut Tereziánské iniciativy Tiráž* [online]. [cit. 2015-03-05]. Dostupné z: <http://www.annefrankguide.net/cs-cz/bronnenbank.asp?aid=34481>

Eutanazie. In: *Palba.cz* [online]. 17. 11. 2005 [cit. 2015-03-09]. Dostupné z: <http://www.palba.cz/viewtopic.php?t=889>

HNUTÍ PRO ŽIVOT. *Žaluji! (1941) - moderní propagace eutanazie ve Třetí říši*. [online]. [cit. 2015-03-05]. Dostupné z: <http://hnutiprozivot.cz/?a=40&id=121>

KOLÁŘOVÁ, Kateřina. *Jinakost-postižení-kritika: Společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendicepu*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, 63 s. Dostupné z: <http://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=download&did=27694&kod=YMG084>

Neutrácejme za léčbu nemocných!. In: *Institut Tereziánské iniciativy Tiráž* [online]. [cit. 2015-03-05]. Dostupné z:<http://www.annefrankguide.net/cs-cz/bronnenbank.asp?aid=34472>

Pohřbeny ostatky usmrcených mentálně postižených. In: *Týden.cz* [online]. 2012, 10.5.2012 [cit. 2015-03-05]. Dostupné z:http://www.tyden.cz/rubriky/zahranici/evropa/pohrbeny-ostatky-usmrcenych-mentalne-postizenych_233960.html

Poučení z přírody. In: *Institut Tereziánské iniciativy Tiráž* [online]. [cit. 2015-03-05]. Dostupné z:<http://www.annefrankguide.net/cs-cz/bronnenbank.asp?aid=34474>

ROKYTA, Jan. Nacisté, křesťané a eutanazie. *Theologická revue* [online]. 2013, s. 47-90 [cit. 2015-03-08]. Dostupné z:http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/54566/1/RokytaJ_Naciste-krestane_2013.pdf

VÁCHA, Marek. T4-akce eutanazie v Třetí říši. [online]. 2006, 1. 2. 2006 [cit. 2015-03-08]. Dostupné z:http://sklenenykostel.net/j15/index.php?option=com_content&view=article&id=463:t4-akce-eutane-v-t-&catid=14:t-spiritu&Itemid=8

ZEMAN, Pavel. Tam byl ten krejčí z Čech: nacistický program "eutanazie" a Němci z Českého Krumlova. In: *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013, s. 81-94. Dostupné z:<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1301/081-094.pdf>